

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Τόμ. 18 (2007)

Νίκος Καζαντζάκης, Ο φτωχούλης του Θεού

Elena Cappellaro

doi: [10.12681/comparison.10281](https://doi.org/10.12681/comparison.10281)

Copyright © 2016, Elena Cappellaro

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Cappellaro, E. (2017). Νίκος Καζαντζάκης, Ο φτωχούλης του Θεού. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, 18, 179–211. <https://doi.org/10.12681/comparison.10281>

Νίκος Καζαντζάκης, *Ο φτωχούλης του Θεού*

«**Ε**γώ ο ανάξιτος, που παίρνω σήμερα το φτερό να γράψω το βίο και την πολιτεία σου, πάτερ Φραγκίσκο, ήμουν, θυμάσαι, όταν με πρωτογνώρισες, ένας ταπεινός ζητιάνος...». Αυτός ο «ασκημομούρης, γεμάτος τρίχες» κι αγαθός ζητούσε το Θεό, και τον βρήκε ακολουθώντας ένα νεαρό που είχε παραδοθεί στη σάρκα. Όμοια με τη ζωή του φράτε Λέονε είναι η πνευματική πορεία του Καζαντζάκη, ο οποίος επίσης πήγαινε «από μοναστήρι σε μοναστήρι, από χωριό σε χωριό, από ερημιά σε ερημιά», από τον Βούδα στον Λένιν, από τον Νίτσε στον Χριστό, και ζητούσε τον Θεό: έως ότου, προς το τέλος της ζωής του, κατέληξε στον Άγιο που είχε καθοδηγήσει όλη την ύπαρξή του.

Πολλές φορές ο Καζαντζάκης ταύτισε τη ζωή του με εκείνη του Αγίου Φραγκίσκου από την Ασίζη. Στα 1922, στη Βιέννη, προσβλήθηκε από μια δερματική πάθηση που αλλοίωσε το πρόσωπό του: η αρρώστια συσχετίστηκε αμέσως με την ψυχολογική ταραχή που του προκαλούσε η ανικανότητα να ελέγχει το *sense sexual* του. Με τον ίδιο τρόπο οι μυστικοί του Μεσαίωνα τιμωρούσαν τη σάρκα τους για να μην εισέλθει σε πειρασμό. Πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, σύγκρινε τη λύπη του για τον «ερχομό των βαρβάρων» με τις πληγές του Αγίου.¹ Ο Καζαντζάκης χρησιμοποιούσε συχνά κάποιες εκφράσεις του Αγίου που τον είχαν εντυπωσιάσει. Όταν έγραφε στους φίλους του, έκλεινε τις επιστολές με τον φραγκισκανό χαιρετισμό *Pax et bonum*. Του άρεσε να αποκαλεί το σώμα *fratello asino*.² Όλες αυτές όμως δεν είναι παρά μόνο εξωτερικές ομοιότητες. Μια εντολή είναι η πραγματική ομοιότητα ανάμεσα σε δυο ψυχές που ζητούσαν το αδύνατο: να ξεπεράσουν τα όρια της ανθρώπινης φύσης και να αναζητήσουν την αιωνιότητα.

– Παππού αγαπημένε, είπα, δώσ' μου μιὰ προσταγή. [...]

– Φτάσε όπου μπορείς, παιδί μου...

¹Έφτασε ως τις ρίζες του μυαλού μου ή φωνή του, μα ή καρδιά μου δέν τινάχτηκε.

– Παππού, φώναξα τώρα πιό δυνατά, δώσ' μου μιὰ πιό δύσκολη, πιό κρητικιά προσταγή. [...]

– Φτάσε όπου δέν μπορείς!³

Ο Άγιος στάθηκε συνοδοιπόρος του Καζαντζάκη από τα νεανικά του χρόνια, όταν δημοσίευε τα πρώτα του έργα με το ψευδώνυμο «Κάρμα Νιρβάμη». Ήταν

τότε η εποχή όταν, μαζί με τον Άγγελο Σικελιανό, επιθυμούσε να δημιουργήσει μια καινούργια, ανθρώπινη θρησκεία, που στόχευε να σώσει τον Θεό διά μέσου μιας σκληρής πάλης του σώματος με την ψυχή.⁴ Ήταν τότε και η εποχή που πρωτογνώρισε την Ελένη Σαμίου, η οποία επρόκειτο να γίνει πιστή σύντροφος για όλη την υπόλοιπη ζωή του.⁵ Εκείνη την εποχή, ο Καζαντζάκης ένιωσε ότι ο άνθρωπος έπρεπε να μάχεται για να μετατρέψει τη σάρκα σε πνεύμα, αλλά ο αγώνας απαιτούσε την υπέρβαση της φύσης. Ο Άγιος Φραγκίσκος από την Ασιζή του φάνηκε τότε το τελειότερο και συναρπαστικότερο παράδειγμα του αγωνιστή ετούτου, αν και η ριζοσπαστική του τάση τον καθιστούσε ανέφικτο για την πλειοψηφία των ανθρώπων:

Διάβασα τὰ «Fioretti», τὶς ligendes τοῦ Φραγκίσκου, τὴν καταφρόνια τῆς ζωῆς ἐτούτης, τὴν ἀγάπη τῆς ἀσχήμιας, ταπεινότητας, φτώχειας, τὴ λαχάρα νὰ γυρίσει στὸν οὐρανὸ, νὰ φύγει ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τῆς γῆς... Ἐὰν οἱ ιδέες οἱ θεμελιακὲς τοῦ Φραγκίσκου –φτώχεια καὶ παρθενιά– διαδίδουνταν σὲ ὅλο τὸν κόσμῳ, ἂν ὅλοι γίνονταν φραγκισκανοὶ, ὁ κόσμος θὰ χανόταν. Ἐὰν ὁ Φραγκίσκος ἐκήρυχνε ιδέες πρὸ προσειτῆς, πρὸ συμφωνεῖς μὲ τὴν καθημερινὴ καὶ πρακτικὴ ζωὴ, τὸ κήρυγμά του καμιά ἐπίδραση δὲ θὰ ἔχε.

Τὸ ἰδανικὸ πρέπει νὰ κηρύσσεται ἀπόλυτα, ἀψηλότερα ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου (σ' αὐτὸ ἔγκριεται ἡ μυστικὴ του δύναμη, ἡ ἔλξη, τὸ ὀδυνηρὸ καὶ γόνιμο τέντωμα τῶν ψυχῶν νὰ τὸ φτάσουν καὶ ἐπομένως ἡ ἔγναι, ἡ συντριβὴ, τὸ κλάμα, ἡ αἰῶνια ἀνικανοποίησι).

Ἔτσι μόνον τὸ τέντωμα γίνεται ὅσο ἐνδέχεται ἰσχυρότερον πρὸς τ' ἀπάνου. Νὰ ἔσαι ἀνένδοτος, χωρὶς «compromis» δίνοντας τὸν σκοπὸ θὰ κάμει πάντα «compromis», μὰ τὰ «compromis» αὐτὰ θὰ ἔναι λιγότερα, ἢ ἰσορροπία θὰ σταθεῖ τόσο ἀψηλότερα ὅσο τὸ τίναγμα (δηλαδὴ ἡ δυσκολία τοῦ ἰδανικοῦ) εἶναι ἰσχυρότερον.⁶

Καταφρόνια της ζωής, ταπεινότητα, φτώχεια. Αυτή η αυταπάρνηση φαινόταν στον Καζαντζάκη ως πρωτόγονη μορφή κομμουνισμού, όταν η αστική τάξη ξεκινούσε τα πρώτα βήματα που θα την οδηγούσαν στην εξουσία:

Ὁ ἅγιος αὐτὸς δὲν εἶναι τόσο θηλυπρεπὴς καὶ τρυφερὸς ὅπως θέλουνε νὰ μᾶς τὸν παραστήσουν οἱ βιογράφοι καὶ ἐκμεταλλευτῆς του λόγιοι. Ἦταν ὅλος ἐπιμονή, πείσμα, πεποίθησι, ἀγρίευε τρομερὰ ὅταν πῆγαιναν ἐνάντια στὸ σκοπὸ του. Ἦτανε μέγας, ιδεώδης κομμουνιστὴς. Εἶδε πὼς ἡ πηγὴ ὄλων τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἀπαγόρευε –αὐτὸ εἶναι ἡ βάση τοῦ τάγματός του– στοὺς μαθητῆς του νὰ ἔχουν οἰανδήποτε ἰδιοκτησία, μικρὴ ἢ μεγάλη. Ζοῦσαν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους καὶ ὅταν δὲν εἶχαν ζηπάνευαν. [...] Μοναστήρια χτίστηκαν, τάγμα τεράστιο συμπυκνώθηκε μὲ τρεῖς αὐτῆς ἀρχῆς: Ἀπόλυτη φτώχεια, ὑπακοὴ καὶ παρθενία. [...] Σήμερα, τὰ ἰδανικὰ ἄλλαξαν, τὰ μέσα τὰ σύγχρονα κλπ. Μὰ ἔνα ἀπομένει αἰῶνιο, γιατί εἶναι ἔχι μονάχα πανανθρώπινο σὲ ὅλους τοὺς καιροὺς καὶ τόπους, μὰ ἀκόμα πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι τὸ μέγα μυστικὸ τῆς ζωῆς: τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἂν δὲν ὑπάρχει πίστη. Πίστη μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια: Ἀκλόνητη πεποίθησι στὸν ἀγῶνα.⁷

Ακολουθώντας τα βήματα του Αγίου, ο Καζαντζάκης νόμιζε ότι θα ήταν δυνατό και για τον ίδιο να φτάσει στη λύτρωση:

Lenotschka, ἄχ, νὰ μποροῦσε νὰ γίνει τὸ σῶμα μου ὄλο ἀντάξιο τῆς κεφαλῆς μου! Κάποτε περνοῦν ἀπὸ τὰ μάτια μου ἀφρικανικὲς ἀστραπές, φωνάζω: Νά, εἶμαι ἔτοιμος! καὶ πάλι σβήνουνε, σβήνουνε ἢ ὀργανώνονται σὲ μιὰ συνεχή, ἄτρημη, ἀνένδοτη καταγίδα. Θὰ δοῦμε. Σκληρὸ εἶναι τὸ κύτταρο ποῦ μοῦ παράδωκε ὁ Bernardone πατέρας μου, τρυφερό, παθητικὸ εἶναι τὸ κύτταρο τῆς Pica, τῆς μάνας μου. Νὰ δώσει ὁ Θεὸς λίγο πρὶ νὰ πεθάνω νὰ κατορθώσω τὴν ἀνώτατη σύνθεσι.⁸

Εἴμαστε ἀναντροί, μπαλωματῆδες, ὑποκριτές. Μιὰ μόνο γενναία πράξι ὑπάρχει: νὰ ρίξεις ὅ,τι ἔχεις, περιουσία, βολικάδα, συνήθειες καὶ νὰ βγείς στοὺς δρόμους νὰ φωνάξεις! Πῶς ξεχωρίζουν οἱ μεγάλες ψυχές ἀπ' τὶς μέτρες; Μόνο ἔτσι. «Ἄφελε πάντα!» ὅπως πρόσταξε ὁ Πλωτίνος. Γδύσου, ὅπως ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος. Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἡ πηγή κάθε ἀθλιότητος. Πότε θὰ μπορέσω νὰ τὸ κάμω;⁹

Ἡ πορεία του Καζαντζάκη πρὸς τὴν προσωπικὴ του λύτρωση ξεκίνησε ἀπὸ τὸ προσκύνημά του στὴν πατρίδα του Αγίου.

Στὴν πατρίδα του Αγίου Φραγκίσκου

1924. Ὁ Καζαντζάκης βρίσκεται στὴ Νάπολη, «στὴν πιο παρδαλή, φωνακλό, εξωφρενικὴ πολιτεία τῆς Ευρώπης».¹⁰ Μέσα στὴν παραφροσύνη ποῦ τον περικυκλώνει δεν μπορεῖ νὰ ἐργάζεται. Ξαφνικὰ παρουσιάζεται ἡ ευκαιρία νὰ καταφύγει σ' ἓνα ἡσυχο μέρος:

Κατὰ τὶς 22 Φλεβάρη φεύγω ἀπὸ τὴ Νάπολη καὶ θὰ καταφύγω σ' ἓνα ἡσυχο μέρος, ποῦ τὸ ξέρεις ξακοῆς: στὴν πατρίδα τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου, στὴν Assisi. Ἐδῶ σὸ σπῖτι, ποῦ κατὰ θεία τύχη βρήκα, ἔμενε pensioῖν μία γηραιά κοντέσα ἀπὸ τὴν Assisi.¹¹

Ἡ ἀφιξή του στὴν ἀγία πόλη τού φάνηκε ἀμέσως αἰσιος οἰωνός:

Χθές, φεύγοντας γιὰ τὴν Assisi, πέτυχα θαυμαστὴ μέρα: Ἡλιος, οὐρανὸς γαλανός... Ἐφρασα κατὰ τὶς 6. Ἡ Assisi σ' ἓνα ὑψωμα, γύρω κάμπος ὄλο ἐλιές καὶ πέρα βουνὰ χιονισμένα. [...] Ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὴ γαλήνη τοῦ τοπίου, τὴ γλύκα τῶν βουνῶν, τὴν ἡσυχία, τὴ συγκίνηση τῆς καρδιάς μου. Τὰ σπῖτια ἔλαμπαν κάτωσπρα, τὸ κάστρο στὴν κορυφή, ὅπως τοῦ Μυστρά, ἔπειτα ἔβλεπα τὸ Μοναστήρι, τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δαμιανοῦ, τῆς Ἁγίας Κλάρας, τοῦ Ἁγίου Ρουφίνου – ὅλα τοῦτα τὰ γνώριζα καλὰ ἀπὸ εἰκόνες κι ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου. [...] Ὁ ἀγέρας, οἱ στέγες τῶν σπιτιῶν, τὰ περβολάκια, οἱ αὐλές, ἦταν γεμάτα ἀπὸ τὴν ἀόρατη παρουσία τοῦ Φτωχοῦλῆ τοῦ Θεοῦ.¹²

Ἡ ἐμπειρία του στὴν Ἀσίζη υπήρξε ἀξέχαστη:

Τρεῖς μῆνες ἔμεινα στὴν Ἀσίζη· ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος κι ἡ κοντέσα Ἐρικέτα μὲ κρατοῦσαν, δὲ μὲ ἄφηναν νὰ φύγω. Ποῦ νὰ πάω; Ἄν ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐτυχία, γιατί νὰ φύγω; Ποῦ μποροῦσα νὰ βρῶ πιὸ σίγουρο, πιὸ ἀγαπημένο σύντροφο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο, ποῦ πῆγαινα καὶ τὸν ἔβλεπα κάθε μέρα σπῖτι του, πιὸ χαριτωμένη συντροφισσα ἀπὸ τὴ ζωντανὴ ἑτοῦτη Ἅγια Κλάρα, τὴν κοντέσα; Σεριάντζα ὄλη τὴ μέρα τὴ γελαστὴ Οὐμπρία, μέσα ἀπὸ τ' ἀμπέλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνες ἀκολουθοῦσα τ' ἀχνάρια τοῦ Ἁγίου· ὄλη ἡ ἀνοιξη μοῦ φάνταζε μιὰ φραγκισκανικὴ λιτανεία ἀπὸ κόκκινα, κίτρινα, κάτωσπρα fioretti... Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος μὲ τὴν ἀκολουθία του τὰ λουλούδια ἀνέβαινε πάλι ἀπὸ τὰ χόματα τῆς Ἀσίζης καὶ

χαιτετούσε τὸν ἀδερφὸ τὸν Ἥλιο. Τὸν ἀδερφὸ τὸν Ἄνεμο καὶ τὴν ἀδερφή μας τὴ Φωτιά καὶ τὸ χαρούμενο ἀδερφάκι μας τὸ Νερό... Καὶ τὴν κοντέσα· καὶ τὸ εὐτυχημένο Κρητικόπουλο κοντὰ της.¹³

Πολλά χρόνια αργότερα, περιγράφοντας τη φτώχεια που είχε συναντήσει στις εργατικές περιοχές του Βερολίνου, του φάνηκε φυσιολογικό να αναφέρεται στο προσκύνημα του 1924.

Ντρέπουμε να βλέπω τον πόνο του ανθρώπου, κι εγώ να μάχουμε να μετουσιώνω ὅλη ετούτη τη φρίκη σ' εφήμερο μάταιο θέαμα. [...] Ὅσο κοίταζα τα παιδιά που πεινούσαν κι έκλαιγαν και τις γυναίκες με τα βουλιαγμένα μάγουλα και τα μάτια 'τα γεμάτα μίσος και πόνο, η καρδιά μου σιγά σιγά ἔλιωνε. [...] Τις δύσκολες αυτές μέρες που μοχτούσα, ἐνάντια στη φύση μου, να ξεπεράσω το μισητό εγώ και να πασκίσω ν' αλαφρώσω τον πόνο του ανθρώπου, πέρασε ἀπὸ το νου μου μια τρισεύγενη μορφή θυσίας κι αγάπης, λες κι ἤθελε να μου δείξει το δρόμο· και θυμήθηκα ἓνα λόγο που εἶπε μια μέρα: «Πρέπει πάντα ν' ἀκούμε τὴν κραυγὴ του ἀνθρώπου να μας φωνάζει: Βοήθεια!».

Ὅταν, στο προσκύνημά μου στην Ἰταλία, μπήκα στα στενά δρομάκια της Ἀσίζης κι ἄκουσα, ἦταν δειλινὸ, τις καμπάνες να χτυποῦν χαρμόсуна ἀπὸ το καμπαναριὸ του Φτωχούλη του Θεοῦ κι ἀπὸ το Μοναστηράκι της Ἁγίας Κλάρας, ἐνίωσα ἀνείπωτη εὐδαιμονία. [...] Και τώρα, στις δύσκολες ετούτες μέρες, που μάχουνταν η ψυχὴ μου ν' ἀνέβει λίγο πιο πάνω, ἀνοίξε η καρδιά μου και τινάχτηκε η Ἀσίζη. Κι ἀνέβηκε στο φως, στις κρίσιμες ετούτες μέρες, ο γιος του Μπερναρντόνε, μπήκε μπροστά, κουρελιάρης, ξυπόλυτος, και μου 'δειξε με το χέρι του το δρόμο. Δεν ἦταν δρόμος, ἦταν ὅλο πέτρα και γκρεμούς ἀνηφόρι. Μα ὅλος ο ἀγέρας μωσκοβολούσε ἀπὸ το ἀρώμα της ἀγιοσύνης. [...] Ἦταν ὁ Ἅγιος ο ἴδιος που τυραννοῦσε το σῶμα του, ἀρνιόταν τις χαρὲς των πέντε αἰσθήσεων, ἔριχνε στάχτη στο φαῖ του, ὅταν ἐνίωθε ἐντὸς του ν' ἀναγλείφεται ο δαίμονας της λαϊμαργίας· στην καρδιά του χειμῶνα βουτούσε στο παγωμένο ρυάκι, ἀγρυπνοῦσε, πεινούσε, κρῦωνε και τόσο εἶχε τυραννήσει το πῆλινο σῶμα, που πεθαίνοντας το λυπήθηκε, στράφηκε και του κάνει: «Συχώρεσέ με, ἀδερφέ μου γαῖδουρι· σε βασάνισα πολὺ».

Μα η φτώχεια ετούτη ἦταν φραγκισκάνικη· δηλαδή σίγουρη για τα πλοῦτη της, για τὴ μυστικὴν ἀνοίξη που ετοιμάζει, για το ζεστό καλοκαίρι που κρῦβει μέσα της, γεμάτο καρπούς. [...] Ποτέ τὴν ταύτιση του Ἁγίου Φραγκίσκου με τὴν ἀνοίξη δεν τὴν εἶχα ζήσει τόσο βαθιά. Γιατί καμιά ἀπὸ τις τρεῖς μεγάλες φραγκισκάνικες ἐντολές – τὴ Φτώχεια, τὴν Ὑπακοή, τὴν Παρθενία – δεν εἶναι τόσο ἀρμονισμένη με τὴν ἀγνή, ἀκατάπαυτα ἀνανεούμενη ψυχὴ του Φραγκίσκου ὅσο ἡ μεγάλη ἀνοιξιὰτικὴ ἐντολή της Παρθενίας. [...] Κι ἀξαφνα πάλι, χωρὶς καμιά συνειδητὴ προσπάθεια, ἔζησα το βαθὺ νόημα της τρίτης θεμελιακῆς φραγκισκάνικης ἐντολῆς: τὴς Ὑπακοῆς. Να ὑπακούς σε νόημα αὐστηρὸ, ν' ἀφήνεις μ' ἐμπιστοσύνη στις ἀψηλές ορατὲς δυνάμεις γύρα σου και μέσα σου, με τὴν ἀκλόνητη πίστη πως αυτές ξέρουν τα πάντα κι ἐσύ τίποτα – αὐτὸς εἶναι ο δρόμος, ο μόνος, τὴς γονιμότητάς. Κάθε ἄλλος εἶναι ἀγονος και παραπλανητικός, γιατί δε φέρνει πουθενά, παρά μονάχα, ὕστερα ἀπὸ μάταιες, ἀλαζονικὲς περιπλάνησες, στο ἄθλιο πίσω καταραμένο εγώ.

Κι εἶτσι πάλι ο Ἅγιος Φραγκίσκος ἀνέβηκε ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη του ετούτῃ γῆς και τὸν εἶδα ξαπλωμένο στο χῶμα, ὅπως ἦταν τα ξημερώματα που τὸν βρήκαν κατάχαμα στον κήπο της Ἁγίας Κλάρας να ψέλνει τα ἐγκώμια του ἡλίου, τὴς φωτιάς και του νεροῦ, και

να πεθαίνει. Ήταν ευτυχής· είχε υποταχτεί στον αιώνιο νόμο, είχε γεμίσει τα χέρια του καρπούς και γύριζε σαν καλός εργάτης στον Κύριο.¹⁴

Ο Καζαντζάκης επισκέφτηκε κι άλλη φορά την Ασίζη, την άνοιξη του 1926, φεύγοντας βιαστικά από την Ισπανία. Ο Μουσολίνι είχε ανακηρύξει εθνική γιορτή την έβδομη εκατονταετηρίδα του, και χιλιάδες προσκυνητές είχαν πλημμυρήσει τη χαριτωμένη πόλη της Ουμβρίας.

Συλλογίζομαι, με βία διασκίζοντας το παρδαλό πλήθος: Τι σχέση έχει ο Άγιος Φραγκίσκος με τη φασιστική Ιταλία; Τι σχέση έχει με όλη τη σύγχρονη ζωή μας; Μεγάλη αγανάχτηση γεννιέται σ' όποιον κοιτάζει με καθαρό μάτι τον αναίσχυντο αυτόν εορτασμό, όχι γιατί η εποχή μας είναι τόσο αντίθετη με τα φραγκισκανικά ιδανικά, μα γιατί δεν έχει την τιμιότητα να το ομολογήσει. Η ψευτιά μας, η υποκρισία, η ανανδρία, γιομώνει την καρδιά αγανάχτησης. [...]

Μέσα στη φασιστική Ιταλία, μέσα στην πάνοπλη, αλληλομισούμενη, σαρκοβόρα σύγχρονη ανθρωπότητα, κυκλοφορεί ο Άγιος Φραγκίσκος και πανηγυρίζεται, στεφανωμένος με λουλούδια – σα σφαχτάρι.

Βρισκόμαστε στον αστερισμό των λύκων. Ο Άγιος Φραγκίσκος είναι ένα μικρό αρνί και μας αρέσει – ακριβώς γιατί είμαστε λύκοι.¹⁵

O Johannes Joergensen

Πολύτιμος καρπός της πρώτης διαμονής του Καζαντζάκη στην Ασίζη υπήρξε η γνωριμία του με τον Johannes Joergensen, συγγραφέα μιας βιογραφίας του Αγίου Φραγκίσκου, την οποία ο Καζαντζάκης είχε διαβάσει. Οι επιστολές του στη Γαλάτεια μαρτυρούν μια οργανωμένη συνάντηση, η οποία δεν φάνηκε να εντυπωσιάζει θετικά τον Καζαντζάκη:

Έλπίζω ἐδῶ νὰ δουλέψω καλά, γράφει ο Καζαντζάκης στη Γαλάτεια. Ἡ κοντέσα ἔγραψε στὸ Joergensen, ποὺ μένει ἐδῶ (ἔγραψε τὸ περίφημο βιβλίο γιὰ τὸν Ἅγ. Φραγκίσκο, τὸ ἔχουμε σπίτι κι ἂν ἔχεις καιρὸ διάβασέ το), νὰ ἔρθει νὰ γνωρισθοῦμε, κι αὐτὸς ἀπάντησε πὼς θὰ ἔρθει αὐριο στὶς 4. Ἐπίσης ἔγραψε σὲ μερικὸν λόγιον Φραγκισκανὸν μοναχὸν νὰ ῥθονε σπίτι, ὅπου ὑπάρχει ἕνας «περίφημος Ἑλληνας» – κ' ἔτσι τὰ βραδιὰ θὰ ἔχω μιά περιεργὴ συντροφιά ἀπὸ φραγκοπαπάδες! [...] Καὶ σὺ διάβασε τὸν St. Francois του Joergensen.¹⁶

Γύρισα κατὰ τὶς 4 καὶ μὲ περίμενε σπίτι ὁ συγγραφέας τοῦ «Ἅγ. Φραγκίσκου», ὁ Δανὸς Joergensen καὶ δυὸ φραγκισκανοὶ καλόγεροι. Μιλήσαμε γιὰ τὸν Φραγκίσκο, γιὰ τὴν Κρήτη, γιὰ τὴ θάλασσα... Ὁ Joergensen εἶναι ὡς 60 χρονῶν, ἔξυπνος, πιναμένος, μέτριος. Ὅταν θὰ διορθωθεῖ ὁ καιρὸς θὰ συναντιόμαστε γιὰ περίπατο: μὰ τίποτα δὲν ἐλπίζω ἀπὸ τὴ συντροφιά του.¹⁷

Στην *Αναφορά στον Γκρέκο*, όμως, η πρώτη τους γνωριμία περιγράφεται ως μια τυχαία συνάντηση, όπου οι δυο συγγραφείς βρέθηκαν αδερφωμένοι από την αγάπη για τον Άγιο, καθώς και για την ποίηση:

Μάχουμουν, θυμούμαι, τους μήνες εκείνους, περιδιαβάζοντας τα χρώματα και τα στενά δρομάκια της Ασιζής, κοιτάζοντας τις ζωγραφιές μέσα στο μεγάλο αρχοντικό του Φτωχούλη του Θεού, να ζήσω κι εγώ, όσο μπορούσα, μιαν τέτοια άνοιξη, ένα τέτοιο χινόπωρο. [...] Σίγουρα όμως, χωρίς να το θέλω, το πρόσωπό μου θα 'δειχνε τον αγώνα και τον πόνο. Γιατί, βγαίνοντας από την καστρόπορτα της Άγιας Κλάρας, συνάντησα έναν άνθρωπο λιγνό, αιψηλόκορμο, που άρχισαν τα ξανθά του μαλλιά να ψαράινουν. [...]

Ένα πρωί ο άγνωστος σταμάτησε, με κοίταξε, δίστασε μια στιγμή.

– Θέλετε να περπατήσουμε λίγο μαζί; μου κάνει.

– Θέλω.

Ύστερα από λίγα βήματα:

– Είμαι από την Ελλάδα, του λέω, κι ήρθα στην Ασιζή κι αγάπησα τον Άγιο Φραγκίσκο.

– Κι εγώ, αποκρίθηκε ο άγνωστος, είμαι από την άλλη άκρη της Ευρώπης, από τη Δανία· αγαπώ κι εγώ τον Άγιο Φραγκίσκο και ζω εδώ χρόνια στην Ασιζή και δεν μπορώ να τον αφήσω. Με λένε Γιόργκενσεν.

Τινάχτηκα.

– Αυτός που έγραψε το λαμπρό βιβλίο για τον Άγιο;

Ο Γιόργκενσεν χαμογέλασε με πικρία· κούνησε το κεφάλι.

– Ποιος μπορεί ποτέ να μιλήσει για τον Άγιο Φραγκίσκο όσο του αξίζει;¹⁸

– Πού πήγατε ξημερώματα; ρώτησε η κοντέσα [αφού ο Joergensen αποφάσισε να την επισκεφτεί]· είμαι βέβαιη, μιλούσατε για τον Άγιο Φραγκίσκο.

– Πώς το ξέρετε, κοντέσα; έκαμε ο Γιόργκενσεν και με κοίταξε χαμογελώντας.

Η κοντέσα γέλασε:

– Γιατί, αποκρίθηκε, τώρα να, που βγήκα έξω στον κήπο, σας είδα από μακριά να 'ρχεστε κι ήσασταν τυλιμένοι κι οι δυό μέσα σε φλόγες!¹⁹

Ο ίδιος ο Καζαντζάκης μας επιτρέπει να καταλάβουμε για ποιο λόγο ο λαμπρός βιογράφος του Αγίου δεν κέρδισε αμέσως τη συμπάθειά του. Εκείνη την εποχή, ο 41χρονος Καζαντζάκης πάλευε ακόμη για τη λύτρωση τη δική του και της ανθρωπότητας, και απορούσε αν αυτός ο στόχος ήταν εφικτός. Ο Joergensen όμως, 20 χρόνια μεγαλύτερος, είχε βρει στη γαλήνη της Ασιζής την απάντηση στις ανησυχίες της ψυχής του: αυτή η ασφάλεια ίσως ξένιζε τον νέο αγωνιστή.

Όταν ήμουν κι εγώ νέος [έλεγε ο Δανός] είχα μεγάλες, εωσφορικές φιλοδοξίες· έγραφα μυθιστορήματα όλο φιληδονία, ειρωνεία και πάθος· με τον καιρό δε με χωρούσε πια η τέχνη, ρίχτηκα στην επιστήμη, φανατίστηκα με το δαρβινισμό και με όλες τις αντιχριστιανικές ιδέες· ήθελα να σπάσω όλα τα δεσμά, θρησκεία, πολιτεία, ηθική, και θρόνιαζα το εγώ στο κέντρο της ζωής. «Πόλεμος στον παμπάλαιο οχτρό!» διαλαλούσα· παμπάλαιο οχτρό, έτσι έλεγα το Θεό. Έγραφα, έκανα παντού ομιλίες, κρατούσα μια σημαία κι έτρεχα. Άξαφνα σώπασα, σταμάτησα. Απροσδόκητη ανησυχία, ανεξήγητη, ανατάραξε την καρδιά μου· δεν ήξερα πώς ήρθε η ανησυχία αυτή, από πού ήρθε – ή μπας κι ήταν μέσα μου πάντα και περίμενε την ώρα της; [...]

Τύπωσα ένα *Οδοιπορικό*, κι έλεγα, προσπαθούσα να πω, τι συγκίνηση ένιωσα βλέποντας τις παλιές πολιτείες, τα καστέλια, τις εκκλησίες, τις ζωγραφιές... Είχα πάει σ' ένα

Μοναστήρι Βενεδικτινών, μα τρόμαξα κι έφυγα ευτύς την άλλη μέρα το πρωί· τόσο γλυκιά και γοητευτική μου είχε φανεί η ζωή και τόσο αντίθετη απ' ό,τι την είχα ζήσει, μέσα στο ήσυχο ετούτο μακάριο Κοινόβιο. Για πρώτη φορά έβλεπα ποιος είναι ο δρόμος που φέρνει στην ευτυχία – και δίσταζα να τον πάρω [...].

– Εκεί για πρώτη φορά, είπε, στην Πορτσιούνκολα, χωρίς να το θέλω, λύγισα τα γόνατα, κοιτάζοντας τον πληγωμένο σε πέντε μεριές του κορμιού του Άγιο. Μα ντράπηκα, θύμωσα, σηκώθηκα κι έφυγα. Τι έπαθα; αναρωτιόμουν με θυμό· γιατί γονάτισα; Μα συνάμα στο σπλάγχο μου απλώνονταν ανεξήγητη γαλήνη. Γιατί; γιατί; αναρωτιόμουν πάλι· γιατί να νιώθω τόση ανακούφιση; Κι αληθινά, ποτέ στη ζωή μου ως τότε δεν είχα δοκιμάσει τόση ευτυχία. Κι όμως, ένας μέσα μου δεν ήθελε να πιστέψει. Περιφρονούσε κάθε υπερφυσικό, σ' ένα μονάχα είχε εμπιστοσύνη: στο νου του ανθρώπου. Αυτός ό,τι πει. Αυτός ήταν που στέκουνταν στην πόρτα της καρδιάς μου και δεν άφηνε το θάμα να μπει.

– Λοιπόν; έπειτα; πώς σας ήρθε η λύτρωση; ρωτούσα ανυπόμονα, βλέποντας το σύντροφό μου πάλι να σωπαίνει.

– Ήσυχα, αθόρυβα, όπως έρχεται σχεδόν πάντα. Όπως ωριμάζει και μελώνει ένας καρπός. Έτσι ωρίμασε η καρδιά μου και μέλωσε. Όλα άξαφνα μου φάνηκαν απλά, σίγουρα· έπαψαν οι αγωνίες κι οι δισταγμοί, τα παλέματα. Κάθισα στα πόδια του Άγιου Φραγκίσκου, μπήκα στον Παράδεισο. Τούτος ο Φραγκίσκος είναι ο αδελφός θυρωρός που μου άνοιξε την πόρτα.²⁰

Αίγινα 1943: «Απελπισμένοι και θεονήστικοι, γράφει η Ελένη Σαμίου, δεν ξέραμε πια τι ν' αποφασίσουμε, όταν ο Άγιος Φραγκίσκος, ο αγαπημένος άγιος του Νίκου, ήρθε βοήθειά μας.

– Αν δέχεστε να μας μεταφράσετε τον “Άγιο Φραγκίσκο” του Γιόργκενσεν και να μας γράψετε κι ένα μεγάλο Πρόλογο, θα σας ανταμείψουμε με τρόφιμα, πρότειναν μια μέρα οι καθολικοί παπάδες στον Νίκο. Κι ο Καζαντζάκης έπιασε πάλι την πένα με μεγάλο κέφι».²¹

Για τούτη την εργασία, που κυριολεκτικά έσωσε την οικογένεια Καζαντζάκη από την πείνα, ο πατέρας Θεόδωρος Κοντίδης μου ανέφερε αυτή τη μαρτυρία:

«Η παραγγελία της μετάφρασης από το βιβλίο του Γιόργκενσεν έγινε από την κοινότητα της Ελληνικής Καθολικής Εξαρχίας (τους λεγόμενους Ουνίτες) που έχουν την εκκλησία και την κοινότητά τους στην Αθήνα, Αχαρνών 246. Αυτοί είχαν και έχουν τον εκδοτικό οίκο Καλός Τύπος. Εκεί πρωτοδημοσιεύτηκε η μετάφραση του Καζαντζάκη. Δεν ξέρω αν υπήρξε συμβόλαιο αλλά η συμφωνία έγινε για μια αμοιβή σε τρόφιμα. Πράγματι, κατά την μαρτυρία της συζύγου του Καζαντζάκη στον πατέρα Αθανάσιο Αρμάο πριν μερικά χρόνια, μια μέρα του 1943 στην Αίγινα, όπου η ίδια έψαχνε αγριόχορτα για να μαγειρέψει κάτι, τους ήρθε ένα τσουβάλι με τρόφιμα ως αμοιβή για την μετάφραση. Έκαναν τότε μεγάλες χαρές».

Ξεκίνησε τότε ένας άθλος που αφιερώθηκε στη γυναίκα που κατέστησε εφικτή, σχεδόν είκοσι χρόνια πριν, αυτή την εξαιρετική γνωριμία.

Ένα χρονικό του «Φτωχούλη του Θεού»

Το καλοκαίρι του 1952, ο Καζαντζάκης ταξίδεψε στην Ιταλία μαζί με τη γυναίκα του. Όταν γύρισε στην Antibes, στη Villa Manolita, ο Νίκος Καζαντζάκης είχε την ιδέα να γράψει ένα βιβλίο για τη ζωή του Αγίου Φραγκίσκου:

Επιτέλους γύρισα στο πράσινο έρημητήριο μου –έγραφε στον Βότσε Κπός– και κάθουμαι πάλι μπροστά στο τραπέζι του μαρτυρίου και της χαράς μου, κρατώ την πένα και γράφω. Πολύ ώραία πράγματα ξανάδα στην Ίταλία, χάριχα πολύ, σκέφτηκα πολύ και στην Άσιζη ξανάζησα το μεγάλο μάρτυρα κι ήρωα, πού τόσο αγαπώ, τόν Άγιο Φραγκίσκο. Και τώρα με κυρίεψε ό πόθος νά γράψω ένα βιβλίο γι' αυτόν. Θά τό γράψω; δέν ξέρω άκόμα· περιμένο ένα σημάδι και τότε θά τό άρχισω. Πάντα, καθώς ξέρετε, ή πάλι μέσα μας τού άνθρωπου με τό Θεό, τής ύλης με τό πνεύμα, είναι τό σταθερό leit-motiv τής ζωής μου και τού έργου μου...²²

Εκείνη την εποχή, ο Καζαντζάκης είχε τελειώσει τη μετάφραση της Ιλιάδας και ήταν απασχολημένος με τις πολλές διορθώσεις της. Ξαφνικά μια λοίμωξη στο μάτι τον ανάγκασε να διακόψει την εργασία. Ο Καζαντζάκης έπρεπε να πάει στην Ολλανδία για θεραπεία. Η αρρώστια δεν στάθηκε όμως εμπόδιο για τη μελέτη του Καζαντζάκη, που αρκετά χρόνια αργότερα, το Πάσχα του 1955, μπόρεσε να ομολογήσει στον Παντελή Πρεβελάκη:

... μπορεί γόνιμη νά 'ναι ή άκίνησία αυτή· ό,τι καλύτερο έχει ό «Φτωχούλης τού Θεού» τό ύπαγόρευα στην Έλένη, τήν ώρα τού πυρετού...²³

Το βιβλίο δημοσιεύθηκε, συνάντησε αμέσως μεγάλη επιτυχία και μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες. Ο χαρακτήρας του Αγίου προκάλεσε ωστόσο πολλές συζητήσεις: ορισμένοι αναγνώστες ανησυχούσαν για τη σκληρότητα του βιβλίου, καθώς ήταν πολύ απομακρυσμένο από την κλασική και κάπως γλυκανάλατη εικόνα που συνδέεται με τον Φτωχούλη του Θεού. Ο Καζαντζάκης, εξάλλου, δεν ήταν συγγραφέας που θα μπορούσε να ακολουθήσει υποδουλικά το δρόμο το χαραγμένο από τις πολυάριθμες βιογραφίες του Αγίου: ως ελεύθερο πνεύμα, απεικόνισε έναν Άγιο που αντικατοπτρίζει το ιδανικό που ο ίδιος προσπάθησε να ακολουθήσει.

Στό βιβλίο μου θά βάλω τά λόγια τού Φτωχούλη, αυτά πού ξέρουμε πώς είπτε, μα κι άλλα πού θά μπορούσε νά έχει πεί... Όπως τό έκανα και με τά Ευαγγέλια. Γιατί είμαι βέβαιος πώς ό Χριστός δέ στάθηκε καταμεσίς τού δρόμου. Ή καλοσύνη του προχώρησε πιδ πέρα άπ' ό,τι θέλησαν νά όμολογήσουν οί μαθητές του... Δέ θά κάνω φιλολογία, μήτε ψυχολογική άνάλυση. Ό,τι μ' ένδιαφέρει είναι οί κρυφές δυνάμεις πού υπάρχουν μέσα μας κι είτε άπό δειλία είτε γιατί δέν πιστεύουμε σε τίποτα τής άφήνουμε και χάνονται...

Ό Άγιος Φραγκίσκος γίνεται σήμερα πολύ επίκαιρος όχι μόνο γιατί μέσα του πραγματοποιεί τήν τέλεια ένωση με τό Σύμπαν, δηλαδή κάτι πού προσπαθεί νά φτάσει ή έπιστήμη αλλά άπό άλλα μονοπάτια, αλλά και γιατί ή καρδιά του βρήκε τή λύση στά προβλήματα πού μένουν για μās άκόμα άλυτα:

φτώχεια, αδικία, βία... Μονάχα ἡ ἀγάπη, πὸν κηρύσσει ὁ Φτωχούλης τοῦ Θεοῦ, μπορεῖ νὰ τὰ λύσει... Οἱ παλιοὶ ἀγιογράφοι ὑπογράμμισαν τὴν ἄφατη εὐδαιμονία τοῦ Ἁγίου. Ἐγὼ θὰ ἐπιμένω στὴ μεγάλη δυσκολία, πὸν βρίσκει ἓνας θνητός, γιὰ νὰ λευτερωθεῖ. Ὁ ἀγώνας εἶναι σκληρὸς καὶ ἴσα-ἴσα ὁ ἀγώνας αὐτὸς μ' ἐνδιαφέρει πάνω ἀπ' ὅλα...».²⁴

Και το 1956, ὅταν ὁ δημοσιογράφος Pierre Descargues ρώτησε τὸν Καζαντζάκη γιατί ἔγραψε ἓναν τόσο «τρομερό» Ἅγιο Φραγκίσκο, ὁ Καζαντζάκης ἀπάντησε:

Γράφω βιβλία, τὸ λιγότερο, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἀνησυχαστικά, τὸ καλύτερο, «φοβερά», γιατί πρέπει νὰ ξαναλέμε στοὺς ἀνθρώπους πὸς πᾶνε στὴν καταστροφή, πὸς ὁ κόσμος μας εἶναι στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ. Λίγοι, πολὺ λίγοι συγγραφεῖς γνοιάζονται γι αὐτό. [...] Πρέπει νὰ τοὺς ποῦμε πὸς πλησιάζουμε τὸ τέλος. Γράφω βιβλία γιὰ ν' ἀργοπορήσω τὸ τέλος. Ἐγραψα τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο, γιατί ἡ ἐποχὴ μας ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἥρωες, πὸν νὰ εἶναι συνάμα καὶ ἅγιοι. Κι ἀγαπῶ ιδιαίτερα τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο, ἔζησα πολὺν καιρὸ στὴν Ἀσίξη. Δυὸ φορὲς μοῦ ἔσωσε τὴ ζωὴ: τὴν πρώτη φορά, ὅταν κοντέψαμε νὰ πεθάνουμε ἀπὸ τὴν Πείνα στὴν Αἴγινα: τὴ δεύτερη φορά, ὅταν κόντεψα νὰ πεθάνω ἀπὸ ἓνα ἀπόστημα σὸ μάτι...»²⁵

Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος τῶν καιρῶν μας

Στις 11 Αυγούστου 1955, ὅταν ἤδη δούλευε τὸ μυθιστόρημα που θα δημοσιεύταν τὴν ἐπόμενη χρονιά, ὁ Καζαντζάκης εἶχε τὴν ευκαιρία νὰ γνωρίσει τὸν ἀνθρώπο που ἐνσάρκωνε τὸ ἰδανικὸ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου στὴ σύγχρονη ἐποχὴ. «Τὸν Schweitzer εἶχαμε τὴ μεγάλη τύχη νὰ τὸν γνωρίσουμε στο πατρικὸ τοῦ σπιτί στο Gunsbach», μαρτυράει ἡ Ελένη Σαμίου.²⁶

Πὸς ξαναγύρισαν, κατακάθαρες, με ὅλες τις λεπτομέρειες, οἱ μέρες ἐκεῖνες τῆς Αἰξίης καὶ πὸς ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος, χωρὶς νὰ ζητήσω τὴ βοήθειά του, ἔτρεξε νὰ μου δείξει τὸ δρόμο! Νὰ μπορούσα! Ἐβλεπα ἀπὸ μακριὰ τὸν Ἅγιο ν' ἀγκαλιάζει τοὺς λεπρούς καὶ με κυρίευε ἀναγούλα καὶ τρόμος: νὰ γυρίζει ξυπόλυτος καὶ νὰ κηρύχτει, νὰ τὸν γιουχαῖζουν, νὰ τὸν δέρνουν, νὰ τὸν πετροβολοῦν καὶ νὰ λάμπει τὸ πρόσωπό του ἀπὸ μακαριότητα, τὸν ἔβλεπα κι ἡ καρδιά μου ἀντιστέκουνταν. Αὐτὸ ποτέ! ἔλεγα ταπεινωμένος: καλύτερα ἓνας ἀπότομος μαρτυρικός θάνατος: τὸ καθημερινὸ ἀντίκρισμα τοῦ χλευασμοῦ ξεπερνοῦσε τὴν ἀντοχή μου.

Πάντα ἡ ἄμεση ἐπαφή με τοὺς ἀνθρώπους μου προκαλοῦσε δυσφορία. Ἦμουν πρόθυμος καὶ με μεγάλη χαρά, ἀπὸ μακριὰ, νὰ τοὺς βοηθήσω ὅσο μπορούσα, ὅλους τοὺς ἀγαπούσα καὶ τοὺς πονοῦσα, μα ἀπὸ μακριὰ: ὅταν τοὺς ζύγωνα, δὲν μπορούσα καιρὸ πολὺ νὰ τοὺς ἀνεχτώ, δὲν μπορούσαν νὰ με ἀνεχτοῦν, χωρίζαμε. [...] Κι ἔπειτα, ἔλεγα νὰ δικαιολογήσω τὴν ἀνικανότητά μου ν' ἀκολουθήσω τὸν ἀνήφορο τοῦ Φραγκίσκου, στὸν καιρὸ τοῦ Μαμμωνά καὶ τοῦ Μολώχ που ζοῦμε, πὸς εἶναι μπορετὸ νὰ ξαναπροβάλλει στὴ γῆς ἓνας Φτωχούλης τοῦ Θεοῦ; Μια τόση ἀφέλεια, μια τόση ἀγνόητα καὶ ἀγάπη; Ἐνας τέτοιος Δὸν Κιχώτης τ' ουρανοῦ;

Το 'λεγα, το ξανάλεγα, για να παρηγορηθώ· δεν ήξερα πως είχε κιόλα παρουσιαστεί απάνω στη γης ένας νέος Φτωχούλης του Θεού, περιστοιχισμένος ετούτος από νέγρους λεπρούς. [...]

Ήμουν πολύ συγκινημένος το αυγουσιάτικο εκείνο μεσημέρι που είχα πάρει το δρομάκι του μικρούλικου χωριού του Gunsbach, μέσα στα δάση της Αλσατίας, και χτυπούσα την πόρτα του σύγχρονου μας Άγιου Φραγκίσκου. Άνοιξε ο ίδιος, μου 'δωσε το χέρι· βαθιά κι ήσυχη η φωνή του, και κάτω από τα χοντρά ψαρά μουστάκια του χαμογελούσε και με κοίταζε. Τέτοιους είχα δει γέρους πολεμιστές Κρητικούς, όλο καλοσύνη κι αδάμαστη θέληση.

Καλοπροαίρετη από τη μοίρα στάθηκε η στιγμή, κι οι καρδιές μας άνοιξαν· ως τη νύχτα έμεινα μαζί του, και μιλούσαμε για το Χριστό, για τον Όμηρο, την Αφρική, για τους λεπρούς και για τον Μπαχ. Κατά το δειλινό, κινήσαμε για την εκκλησούλα του χωριού.

– Να μη μιλούμε, μου 'πε στο δρόμο, και το τραχύ πρόσωπό του είχε περεχυθεί με βαθιά συγκίνηση.

Πήγαινε να παίξει Μπαχ. Κάθισε στο αρμόνιο· ετούτη θαρρώ στάθηκε από τις ευτυχησμένες στιγμές της ζωής μου.

Στο γυρισμό, είδα στην άκρα της δημοσιάς ένα αγριολούλουδο· έσκυψα να το κόψω.

– Μη! μου έκαμε κι ανακράτησε το χέρι μου· έχει κι αυτό ζωή, πρέπει να το σεβαστείς.

Από τη μέρα εκείνη βεβαιώθηκα πως ο βίος του Άγιου Φραγκίσκου δεν ήταν παραμύθι· ήμουν πια σίγουρος πως μπορεί ακόμα ο άνθρωπος να κατεβάσει απάνω στη γης το θάμα. Το είδα, το άγγιξα, μίλησα μαζί του, γελάσαμε και σωπάσαμε μαζί.

Από τότε πια δεν μπόρεσα ποτέ να ξεχωρίσω στην καρδιά μου τις δύο βαθιά μαυλιστικές μορφές, τόσο χωρισμένες στον εφήμερο καιρό, τόσο ενωμένες στον καιρό τον αιώνιο, θέλω να πω στον κόρφο του Θεού. Μοιάζουν σαν δυο αδέρφια: ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης κι ο Αλβέρτος Σβάιτσερ.

Η ίδια σφοδρή και τρυφερή αγάπη για τη φύση· στην καρδιά τους αντιλαλεί, μέρα και νύχτα, ο ύμνος στον αδερφό μας τον Ήλιο, στις αδερφάδες μας τη Σελήνη, τη Θάλασσα, τη Φωτιά. [...] Η ίδια τρυφερή, όλο σέβας συγκίνηση για το καθετί που ζει κι αναπνέει: για τον άνθρωπο, για το φίδι, για το μερμήγκι. Και για τους δυο η ζωή είναι ιερή.

[...] Η ίδια έμπρακτη σπλάχνια και καλοσύνη για το καθετί που υποφέρει· ο ένας διάλεξε τους άσπρους λεπρούς, ο άλλος τους μαύρους λεπρούς της Αφρικής – το πιο φριχτό βάραθρο της αθλιότητας και του πόνου. [...] Η ίδια θεϊκιά παραφροσύνη: ν' απαρνηθείς τις χαρές της ζωής, να θυσιάσεις τα μικρά μαργαριτάρια για ν' αποχτήσεις το Μέγα Μαργαριτάρι· να παρατήσεις το στρωτό δρόμο που οδηγάει στην εύκολη ευτυχία και να πάρεις τον άγριο ανηφορικό δρόμο που, ανάμεσα σε δυο γκρεμούς, ανεβαίνει στη θεϊκιά παραφροσύνη. Να διαλέξεις, με τη θέλησή σου, το αδύνατο.

Το ίδιο αγαθό χιούμορ κι οι δυο τους: το γέλιο που αναβρύζει από τα βάθη της καλοπροαίρετης καρδιάς, η χαρά, η πολυαγαπημένη θυγατέρα της πλούσιας ξεχειλίζουσας ψυχής, η δύναμη να βλέπεις και ν' αποδέχεσαι με τρυφεράδα και κατανόηση το πρόσωπο της καθημερινής πραγματικότητας. [...] Η ίδια, όλο πάθος, αγάπη για τη μουσική. [...]

Κι οι δυο κατέχουν τη φιλοσοφική λίθο που μετουσιώνει τα πιο πρόστυχα μέταλλα σε χρυσάφι, και το χρυσάφι σε πνέμα. Την πιο φριχτή πραγματικότητα, την αρρώστια, την πείνα, το κρύο, την αδικία, την ασκήμια, τη μετουσιώνουν σε μια πιο πραγματική πραγ-

ματικότητα, όπου φυσάει το πνέμα· όχι το πνέμα, η αγάπη. Και στην καρδιά τους η αγάπη, όπως στις μεγάλες αυτοκρατορίες ο ήλιος, δε δύει ποτέ.²⁷

Λίγο αργότερα, σ' ένα άρθρο αφιερωμένο στα ογδόντα χρόνια του Schweitzer, ο Καζαντζάκης πρόσθεσε:

Εκεί, στην Ασίζη, μέσα στη λάμψη εκείνου του χυνόπωρου, που τότε αγιάσει η θεία χάρη, είδα, για πρώτη φορά, είδα με τα μάτια μου, τους δυό τούτους αδερφούς να περιδιαβάζουν, κρατούμενοι από το χέρι, κάτω από τα λιόδεντρα της Ούμπριας, τα φορτομένα με τον πράσινο λικόκαρπο. Και κάτω από τα βήματάτους φύτρωναν από την οργή γης τ' αθάνατα Φιορέτι, το κρίνο της αγνότητας, οι μενεξέδες της ταπεινοφροσύνης και τα κόκινα τριαντάφυλα της θριαμβέβουσας αγάπης. Κάπου κάπου κοίταζαν ο ένας τον άλλον και χαμογελούσαν. Εφτυχισμένοι κ' οι δυό γιατί, όπως κ' η χυνοπωριάτικη γης, είχαν κάμει το χρέος τους και τώρα όδεβαν, τραγουδώντας, στον υπέρτατο σκοπό· να γκρεμίσουν το μεσότοιχο που τους χώριζε από τη θεία μελωδία.

Να, γιατί, όταν, φέβγοντας από την Ασίζη, άρχισα να γράφω το βιβλίο μου για τον Άγιο Φραγκίσκο, ένοιθα γυρμένο απάνω από τον ώμο μου τον Αλβέρτο Σβιάϊτσερ να οδηγάει το χέρι μου και το νού μου· αν έγραφα ένα βιβλίο για τον Αλβέρτο Σβιάϊτσερ τότε σίγουρα, απάνω από τον ώμο μου θάσκυβε ο άγιος Φραγκίσκος να μου υπαγορεύει τη ζωή του αδερφού του.²⁸

Ο Καζαντζάκης και οι ποιητές του Αγίου

Σε κάθε εποχή, η πνευματικότητα του Αγίου Φραγκίσκου άσκησε μεγάλη γοητεία: με την απλότητά του, την ταπεινοφροσύνη του, τη σχεδόν παιδική χαρά που συνοδεύει όλη τη ζωή του, ο Φτωχούλης του Θεού φαίνεται να ενσαρκώνει καλύτερα απ' όλους το ιδανικό του Ευαγγελίου. Οι πρώτες βιογραφίες του Αγίου εμφανίστηκαν αμέσως μετά το θάνατό του, το 1226, και μέσα σε λίγα χρόνια είχαν πολλαπλασιαστεί σε σημείο που υπήρξε πλέον δύσκολο να ξεχωρίσουν ανάμεσά τους οι γνήσιες μαρτυρίες. Τότε, η Συνέλευση του τάγματος του 1260 αποφάσισε ότι ο γενικός ηγούμενος Μποναβεντούρα έπρεπε να συντάξει την επίσημη βιογραφία του Αγίου Φραγκίσκου, τη *Legenda Maior*, ενώ κάθε άλλη βιογραφία έπρεπε να καταστραφεί. Η *Legenda maior* σκόπευε να συμφιλιώσει τα δυο αντίπαλα ρεύματα που είχαν δημιουργηθεί μέσα στο τάγμα των Φραγκισκανών, και παρουσιάζει τον Άγιο με τρόπο αρκετά απαλό, καταργώντας τις πιο ακραίες πλευρές της διδασκαλίας του. Αυτή η παρουσίαση του Αγίου υπήρξε σχεδόν η μοναδική πηγή έως το 1894, όταν ο διαμαρτυρούμενος ιστορικός Paul Sabatier²⁹ έγραψε την πρώτη επιστημονική βιογραφία του Αγίου Φραγκίσκου.

Οι σύγχρονες μελέτες χρησιμοποιούν τα λίγα έγγραφα που σώθηκαν από τις καταστροφές του 1260. Η πιο σημαντική είναι η *Vita prima* του Tommaso da

Celano, του 1228: αυτή η βιογραφία χρησιμοποιούσε μαρτυρίες από τους Rufino, Angelo και Leone, που είχαν γνωρίσει πολύ καλά τον Άγιο. Αργότερα, ο Tommaso da Celano συμπλήρωσε το έργο του με τη *Vita secunda* και το *Trattato sui miracoli di san Francesco*. Επίσης, σημαντική είναι η *Leggenda dei tre compagni*, που γράφτηκε από τους τρεις αναφερόμενους καλόγερους για να αναφέρουν στον Tommaso da Celano τις αληθινές διδασκαλίες του Αγίου. Συγγραφέας της *Leggenda* αναφέρεται ο φράτε Λεόνε, αλλά το κείμενο που μας έφτασε είναι μεταγενέστερη διασκευή πολλών πηγών. Στον ίδιο συγγραφέα αποδίδονται επίσης τα έργα *Speculum perfectionis*, *Actus beati Francisci et sociorum eius* και η *Legenda antiqua*. Όλες αυτές οι μαρτυρίες παρουσιάζουν έναν άγιο πολύ αυστηρό και πολύ διαφορετικό από εκείνον που προκύπτει από την επίσημη βιογραφία του. Υπάρχουν επίσης δυο λαϊκά έργα, το *Sacrum commercium beati Francisci cum domina Paupertate* και τα *Fioretti*, τα οποία χαρακτηρίζονται περισσότερο ως παραμύθια. Τα *Fioretti* θεωρούνται ωστόσο κοντινά προς τις αρχαιότερες πηγές και ισορροπούν κατά κάποιο τρόπο την επίσημη εικόνα του Αγίου.³⁰

Ο Καζαντζάκης γνώριζε όλες αυτές τις πηγές, και στο λήμμα για το *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη* αναφέρει επίσης τις μελέτες των Hase (1856), P. Sabatier, Joergensen (1907) και Parini. Ποια ήταν όμως η στάση του προς τις πηγές του;

Ο λύκος του Γκούμπιο

Ο Άγιος Φραγκίσκος θεωρούσε αδέρφια όλα τα πλάσματα, επειδή είχαν δημιουργηθεί από τον ίδιο Πατέρα. Μεγάλη αγάπη έτρεφε για τα ζώα, και κυρίως για εκείνα τα οποία του θύμιζαν την καλοσύνη του Ιησού. Τόσο η λαϊκή παράδοση όσο και η επίσημη βιογραφία απέδιδαν στον Άγιο το χάρισμα να μιλάει για τον Θεό με όλα τα ζωντανά. Ένα από τα πιο γνωστά επεισόδια αναφέρει έναν άγριο λύκο που είχε τρομοκρατήσει την περιοχή του Γκούμπιο: οι κάτοικοι της πόλης δεν τολμούσαν πια να βγαίνουν από τα σπίτια τους, όταν ο Φραγκίσκος αποφάσισε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο. Ο Άγιος συνάντησε το λύκο και του μίλησε αυστηρά για τις δολοφονίες που είχε πράξει ως τότε, αλλά του πρότεινε να σταματήσει τις έχθρες με τους ανθρώπους και οι άνθρωποι θα τον συγχωρούσαν. Αφού ο λύκος δέχτηκε την ειρήνη, ο Φραγκίσκος τον οδήγησε μπροστά στο λαό και εξήγησε ότι για το μέλλον δεν θα υπήρχε πια κανένας κίνδυνος για κανένα. Και είπε ο Φραγκίσκος στους κατοίκους του Γκούμπιο:

Per i peccati Dio permette queste calamità. E troppo, dice, è più pericolosa la fiamma dell'inferno che hanno per sempre i dannati, che non la rabbia del lupo, il quale non può

uccidere se non il corpo. Quanto più, dunque, è da temere la bocca dell'inferno, piuttosto che la bocca di un piccolo animale che tanta moltitudine tiene in paura e tremore. Tornate, dunque, carissimi, a Dio e fate degna penitenza dei vostri peccati, e Dio vi libererà dal lupo nel presente e, nel futuro, dal fuoco infernale.³¹

Ο Καζαντζάκης δεν ήταν όμως ικανοποιημένος από το αίσιο και συμβολικό φινάλε, και περιέγραφε μια διαφορετική συνάντηση του Αγίου με το λύκο:

Θυμάσαι τὸ λύκο τοῦ Γκούμπιο; ἔμπαινε στὶς στάνες κι ἔπνιγε τὰ πρόβατα· εἶχε ρημάξει το χωριό. Κι ἐγὼ λυπήθηκα τοὺς ἀνθρώπους, πῆγα στὸ δάσο νὰ τὸν ξορκίσω στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, νὰ μὴν τρώει πιὰ τὰ πρόβατα· τὸν ἔκραξα, ἦρθε· καὶ ξέρεις τί μοῦ ἀποκριθῆκε; «Φραγκίσκο, Φραγκίσκο, μὴ χαλνᾷς τὴν τάξη τοῦ Θεοῦ· τὸ πρόβατο θρέφεται μὲ χόρτο, ὁ λύκος μὲ πρόβατο, ἔτσι τὸ πρόσταξε ὁ Θεός. Πατί; Μὴ ρωτᾷς· ὑπάκουε στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ κι ἄσε με νὰ μπαίνω λεύτερα στὶς μάντρες ὅταν μὲ σφίξει ἡ πείνα. Προσεύχομαι κι ἐγὼ στὸ Θεό, ὅπως καὶ ἡ ἀγιοσύνη σου: “Πάτερ ἡμῶν, ποὺ βασιλεύεις μέσα στὰ δάση καὶ μὲ πρόσταξες νὰ τρώγω κρέας, γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου· δίνε μου τὸ πρόβατο τὸ ἐπιούσιο νὰ χορταίνω, νὰ δοξολογῶ τ' ὄνομά σου. Μέγας εἶσαι, Κύριε, ποὺ ἔπλασες τὸ πρόβειο κρέας τόσο νόστιμο· καὶ τὴν ἄλλη μέρα, σὰν πεθάνω, δῶσε ν' ἀναστηθῶ, Κύριε, ν' ἀναστηθοῦν μαζί μου κι ὅλα τὰ πρόβατα ποὺ ἔχω φάει, νὰ τὰ ξαναφάω”». Αὐτὰ μοῦ ἀποκριθῆκε ὁ λύκος, φράτε Λεόνε, κι ἐγὼ ἔσκυψα τὸ κεφάλι κι ἔφυγα. Πατί; γιατί; τί ἀναίδεια, φράτε Λεόνε, νὰ ρωτοῦμε!³²

Ο λεπρός

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ τους στὴν Ασίζη, ἡ Ελένη Σαμίου ἐβάαζε τὸν ἀντρα τῆς σε αμηχανία:

- Εἶστε ἱκανὸς νὰ φιλήσετε ἓνα λεπρὸ στὸ στόμα; ρώτησα ξαφνικὰ μὰ μέρα τὴν ὥρα ποὺ βγαίναμε ἀπὸ τὴν Πορτσιούνκουλα.
- Ποτέ! φώναξε ὁ Νίκος ἀνατριχιάζοντας.
- Τότε τί μάθατε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Φραγκίσκο καὶ τὸν Σβιάτσερ; ...
- Ἔμαθα ἓνα πράμα: πὼς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κατεβάσει τὸ θάμα στὴ γῆ. Ἄρκει νὰ ξεχάσει τὸν ἴσιο δρόμο, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν εὐκολὴ εὐτυχία, καὶ νὰ διαλέξει τὸ ἀνηφορικὸ μονοπάτι, ποὺ ὀδηγεῖ στὰ ἀδύνατα.³³

Προτού γίνει ο ἅγιος των λεπρών, ο Φραγκίσκος ανατρίχιαζε μόνο με τὴ σκέψη ὅτι θα μπορούσε να συναντήσει ἓναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ασθενεῖς. Ἡ στάση του ἦταν δικαιολογημένη: ἡ λέπρα ἦταν μια μεταδοτικὴ αρρώστια ἡ ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τις σωματικὲς ζημιές, προκαλοῦσε καὶ τὴν ἀπόρριψη ἀπὸ τὴν κοινωμία. Ὅταν ὁμως συνάντησε τὸν Ἰησοῦ, ὁ Φραγκίσκος κατάλαβε ὅτι ἡ ευεργετικὴ του δράση ἔπρεπε νὰ ξεκινήσει ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς τελευταίους των τελευταίων, ὅπως ἦταν τότε οἱ λεπροί. Αὐτὴ ἡ ἀπόφαση ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τὸν Φραγκίσκο νὰ νικήσει τὴν ἴδια του τὴ φύση καὶ νὰ παραδοθεῖ ἐντελῶς στὸν Κύριο. Οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι ὁ Φραγκίσκος κατάφερε νὰ ἀσπαστεῖ ἓνα λεπρὸ στὴν

αρχή της αποστολής του, και τότε συνέβη κάτι πολύ παράξενο: ο λεπρός εξαφανίστηκε, και εμφανίστηκε στη θέση του ο Χριστός.

– Νά, δὲ θέλω τοὺς λεπρούς· δὲν μπορῶ νὰ τοὺς δῶ· καὶ μόνο ν' ἀκούσω ἀπὸ μακριὰ τὰ κουνουνάκια πού φοροῦν γιὰ νὰ τ' ἀκοῦν καὶ ν' ἀλαργαίνουν οἱ διαβάτες, λιποθυμῶ. Συγχώρεσέ με, Θεέ μου! [...] τί ἄλλο, τὸ λοιπὸν, ζητᾷς ἀπὸ μένα;

– Σήκω ἀπάνω, ξημέρωσε! [...] ἔμπα στὸ δρόμο καὶ θ' ἀκούσεις κουνουνάκια· εἶναι ἓνα λεπρός, ἐγώ σου τὸν στέλνω· πέσε ἀπάνω του, φίλησέ τον. [...]

Δὲ βάσταξα πιὰ.

– Δὲν εἶσαι πατέρας, τοῦ φώναξα, δὲν ἀγαπᾷς τοὺς ἀνθρώπους· εἶσαι ἀνήλεος καὶ παντοδύναμος καὶ παίζεις μαζί μας· ἀκουσες τώρα στὸ δρόμο πού ἔλεγα τοῦ συντρόφου μου πὼς δὲν μπορῶ ν' ἀγγίξω λεπρό, κι εὐτὺς θές νὰ μὲ ρίξεις στὴν ἀγκαλιά τῆς λέπρας. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἄλλος δρόμος πὶδ βολι-κός, νὰ ῥθει ὁ κακόμοιρος ὁ ἀνθρώπος, Θεέ μου, νὰ σὲ βρεῖ;

Τὰ σπλάχνα μου σκίστηκαν· κάποιος γέλασε μέσα μου.

– Δὲν ὑπάρχει, ἀκούστηκε σὲ λίγο ἢ φωνὴ καὶ κόπηκε ἀπότομα. [...]

Ἄξαφνα ὁ Φραγκίσκος στάθηκε, κατάγλωμος. Μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὸ μπράτσο:

– Ἀκούς; εἶπε σιγά.

– Ὅχι, τί;

– Κουνουνάκια...

[...] Ὁ Φραγκίσκος εἶχε κιόλα πάρει φόρα, ἔτρεχε· ὁ λεπρός εἶχε προβάλει μέσα ἀπὸ τὰ δέντρα· κρατοῦσε ἓνα ραβδί γεμάτο κουνούνια καὶ τὸ κουνούσε, νὰ τὸ ἀκοῦν καὶ νὰ φεύγουν οἱ διαβάτες. Ἐτρεχε ὁ Φραγκίσκος μὲ τὶς ἀγκάλες ἀνοιχτές, ὁ λεπρὸς τὸν εἶδε, σταμάτησε. [...] Ὁ Φραγκίσκος ἔπεσε ἀπάνω στὸ λεπρό, τὸν ἀγκάλιασε, ἔσκυψε, τὸν φίλησε στὸ στόμα. Κι ὕστερα τὸν σήκωσε στὴν ἀγκαλιά του, τὸν σκέπασε μὲ τὸ ράσο του καὶ ἄρχισε νὰ προχωρᾷ ἀργά, βαριοπατώντας, κατὰ τὴν πολιτεία· σίγουρα θά 'ταν ἐκεῖ κοντὰ κανένα λεπροκομεῖο νὰ τὸν ἀποθέσει. [...] Κι ἄξαφνα εἶδα τὸ Φραγκίσκο νὰ σταματᾷ ἀπότομα· ἔσκυψε, ἀναμέρισε τὸ ράσο νὰ ξεσκεπάσει τὸ λεπρό· καὶ ὀλομεμᾶς ἔσυρε φωνὴ μεγάλη: τὸ ράσο ἦταν ἀδειανό! [...] Κυλίσθηκε χάμω, ξάπλωσε πίστομα καὶ ἄρχισε νὰ φιλεῖ τὸ χῶμα καὶ νὰ κλαίει. [...] Δὲν ἦταν λεπρός, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς καὶ εἶχε κατέβει στὴ γῆς λωβιασμένος, νὰ δοκιμάσει τὸ Φραγκίσκο.

[...] – Ἐγώ, φράτε Λεόνε, κατάλαβα ἐτοῦτο: ὅλοι οἱ λεπροί, οἱ σακάτες, οἱ ἁμαρτωλοί, ἂν τοὺς φίλησεις στὸ στόμα [...]. Ὅλοι ἐτοῦτοι, μουρμούρισε, ἂν τοὺς φίλησεις στὸ στόμα, συγχώρεσέ με, Θεέ μου, γίνονται Χριστός.³⁴

Ο κανόνας

Η ελευθερία του Καζαντζάκη προς τις πηγές του εμφανίζεται ακόμα και όταν ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τα κείμενα του Αγίου. Η Διαθήκη του Αγίου Φραγκίσκου είναι μια από τις λίγες σελίδες που του ανήκουν με βεβαιότητα. Λίγο πριν πεθάνει, ο Άγιος ήθελε να αφήσει στους αδερφούς του τις τελευταίες του εντολές, ελπίζοντας ότι με αυτό τον τρόπο το τάγμα θα έμενε κοντά στο παράδειγμα του Ευαγγελίου. Από τα κυριότερα στοιχεία είναι ο σεβασμός προς τους ιερείς, η απαγόρευση για κάθε είδους προνόμια, η υπακοή και η φτώχεια.

La mia direzione, la mia carica di superiore sui frati, è spirituale, perciò devo dominare i vizi e correggerli. Ma se non riesco a dominarli e a correggerli con la predicazione e con l'esempio, non voglio diventare un carnefice che punisce e flagella. Sino al giorno della mia morte io non cesserò, con l'esempio e con la vita, di insegnare ai frati quella via che il Signore mi ha mostrato e che io ho mostrato loro. [...] io lavoravo con le mie mani e voglio lavorare. E voglio fermamente che tutti gli altri frati lavorino di un lavoro onesto. Chi non sa impari, non per desiderio di ricevere il prezzo del lavoro, ma per dare l'esempio e cacciare l'ozio. E quando non ci verrà dato il compenso del nostro lavoro, ricorriamo alla mensa del Signore, chiedendo l'elemosina porta a porta.³⁵

Ο Καζαντζάκης εντυπωσιάστηκε από τις λέξεις για τη δουλειά, αλλά τους έδωσε μια προσωπική σημασία:

Ἔχει δίκιο ὁ Δεσπότης, πρέπει νὰ τρῶμε κι ἐμεῖς τὸ ψωμί μας μὲ τὸν ἰδρώτα τοῦ προσώπου μας· νὰ δουλεύουμε· αὐτὸ ἔχει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· μὰ τὴ Φτώχεια τὴν παντρευτήκαμε, δὲν τὴν παρατᾶμε, καὶ νὰ μᾶς συμπαθᾶς, Δέσποτά μου». Γράφει: «Κάθε ἀδερφὸς ποὺ ξέρει μιὰν τέχνη πρέπει νὰ δουλεύει, φτάνει ἡ τέχνη αὐτὴ νὰ μὴν εἶναι ἀτιμωτικὴ κι ἐμπόδιο γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς του. Γιὰ πλερωμὴ οἱ ἀδερφοὶ πρέπει νὰ παίρνουν ὅ,τι τοὺς εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ζήσουν, ποτὲ χρήματα· πέτρες καὶ σκύβαλα γι' αὐτοὺς τὰ χρήματα· κι ἂν δὲ φτάνει ἡ τέχνη τους νὰ τοὺς θρέψει, νὰ μὴν ντρέπονται μὰ νὰ χτυποῦν τὶς πόρτες νὰ ζητιανεύουν· γιατί ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι νόμιμη ὑποχρέωσή μας γιὰ τοὺς φτωχοὺς· κι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς δὲν ντράπηκε νὰ ἔναι φτωχὸς καὶ ξένος καὶ νὰ ζεῖ ἀπὸ ἐλεημοσύνης. Τὸ νοῦ σας, ἀδερφοί, μὴ χάσουμε τὸ μερίδιό μας ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ πράματα τόσο πρόσκαιρα καὶ ἀσήμαντα, ὅπως εἶναι τὰ γήινα ἀγαθὰ. Πρέπει νὰ ἴστε ταπεινοὶ καὶ καλόκαρδοι καὶ νὰ χαίρεστε ὅταν βρῆτε ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ταπεινοὺς καὶ καταφρονημένους, σὲ φτωχοὺς, ἄρρωστοὺς, λεπροὺς καὶ ζητιάνους». Γράφει, φράττε Λεόνε: «Ἡ Φτώχεια, ἡ Ὑπακοή, ἡ Παρθενία, καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἡ Ἀγάπη, οἱ μεγάλες μας συνοδοιπόρισεις· κι ἕνας πρέπει μέρα νύχτα νὰ ὀδεύει μπροστά μας, καὶ νὰ ἔχουμε τὰ μάτια μας καρφωμένα ἀπάνω του, ὁ Χριστὸς. Πείνασε; νὰ πεινάσουμε κι ἐμεῖς· πόνεσε; νὰ πονέσουμε κι ἐμεῖς· σταυρώθηκε; νὰ σταυρωθοῦμε κι ἐμεῖς· ἀναστάθηκε; θ' ἀναστηθοῦμε κι ἐμεῖς μὴ μέρνα».³⁶

Στα βήματα του Dante

Ο Dante Alighieri δεν θεωρείται πηγή για τον Άγιο Φραγκίσκο: ο έπαινος για την αρετή του Φτωχούλη του Θεού βασίζεται σε αρχαιότερα κείμενα, και κυρίως στο λαϊκό ποίημα *Sacrum Commercium beati Francisci cum domina Paupertate*, που συντάχτηκε το 1227 και είχε μεγάλη επιτυχία. Ο Καζαντζάκης μετέφρασε τη *Θεία Κωμωδία* το 1934:

Μακριὰ δὲν ἦτα ἀκόμα ἀπ' τὴν αὐγὴ του,
κι ἀρχίνησε παρηγοριὰν ὁ κόσμος
μὲ τὴ μεγάλη του ἀρετὴ νὰ νιώθει·
τί νιὸς σὲ ἀμάχη μὲ τὸν κύρη ἐμπήκε
γιὰ τὴ κυρὰ πού, θάνατος σὰ νὰ ἔταν,
δὲν τὴν ἀνοιοῦν μὲ τὸ καλὸ τὴν πόρτα·

καὶ στὴν πνευματικὴ μπροστὰ ἔξουσία
κατάμουτρα στὸν κύρη τὴν παντρεύτη,
μέρα τὴ μέρα πὸ λατρεύοντάς τη.
Χήρα ἀπ' τὸν πρῶτον ἄντρα τῆς ἐτούτης
χίλια ἑκατὸ καὶ πέρα μαῦρα χρόνια
ξευτελισμένη, ἀνέγνωρη προσδόκαε.
Μὲ τὸν Ἀμύκλα ἀξέγνωιστη τοῦ κάκου
σὸ βρόντο τῆς φωνῆς του αὐτὸς τὴ βρῆκε,
ποῦ σκόρπισε στὸν κόσμο ὅλο τρόμο·
πιστὴ, γενναία τοῦ κάκου ἐδείχτη τόσο,
ποῦ ὄντας στὰ χαμηλὰ ἔμεινε ἡ Μαρία,
αὐτὴ ψηλὰ μὲ τὸ Χριστὸ σταυρώθη.
Μὰ σκοτεινὰ τὰ λόγια μου ἄς μὴν εἶναι·
ἡ Φτώχεια κι ὁ Φραγκίσκος οἱ ἐρωμένοι
ποῦ τὰ πολλὰ μου λόγια σοῦ δηλώνουν.
Ἦ ὁμόνοιά τους κι οἱ πρόσχαρές τους ὄψεις,
γλυκὲς ματιὲς καὶ θαυμασμοὶ κι ἀγάπη,
ἄγιους γεννοῦσαν στοχασμοὺς στὸν κόσμο. ³⁷

Ἡ μνήμη αὐτῶν των στίχων ἐνέπνευσε μια ἀπὸ τις γοητευτικότερες σελίδες τοῦ μυθιστορημάτος, ἐκείνη που περιγράφει μια αὐσνήθιστη γαμήλια τελετὴ, στὴν ὁποία ὁ ρωμαιοκαθολικὸς Φραγκίσκος παντρεύεται με στεφάνι καὶ με τροπάρια, ἐνῶ οἱ σύντροφοι χορεύουν κρητικὸς ρυθμοὺς.

- Ἀπόψε ἔχουμε γάμο, εἶπε ξαφνικά ὁ Φραγκίσκος, θὲς νὰ μπεῖς κουμπάρος, Μασέο; [...]
- Γάμο, ἀδερφε Φραγκίσκο; ἔκαμε· τί γάμο;
- Βρῆκα σὸ δρόμο μιὰ χήρα, ἀποκριθῆκε ὁ Φραγκίσκος χαμογελώντας, χρόνια τώρα γυρίζει ξυπόλυτη, κουρελού, πεινασμένη, καὶ κανένας δὲν τῆς ἀνοίγει τὴν πόρτα νὰ τὴν ἐλεήσει· ἔμεις θὰ τῆς ἀνοίξουμε τὴν πόρτα, ἀδερφοί μου.
- Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀδερφε Φραγκίσκο, μίλα καλὰ· ποιά χήρα; φώναξαν οἱ ἀδερφοί.
- Τὴ χήρα τοῦ Χριστοῦ, ἀδερφοί μου· μὴ γουρλώνετε τὰ μάτια· τὴ χήρα τοῦ Χριστοῦ, τὴ Φτώχεια. Γιὰ τὸ χατίρι τοῦ πρῶτου ἀντροῦ τῆς, ἐγὼ θὰ τὴν πάρω γυναίκα.
Σηκώθηκε, κοιτάχτηκε:
- Εἶμαι ντυμένος γαμπρός, εἶπε· δὲν ἔχω ν' ἀλλάξω τίποτα· τὸ μπαλωμένο ῥάσο, τὸ χοντρὸ κομποσκοῖνι, τὰ λασπωμένα πόδια, ἡ ἀδειανὴ κοιλιά, τίποτα δὲν μοῦ λείπει. Τίποτα δὲν λείπει καὶ στὴ νύφη πᾶμε· ἔλα, κουμπάρε, νὰ με στεφανώσεις! [...]
- Γονάτισε ὀμπρὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, στράφηκε δεξιά του:
- Ἀδερφή Φτώχεια, εἶπε μὲ συγκινημένη φωνή, ἀδερφή Φτώχεια, ἀκριβή, σεβαστή, πολυαγαπημένη συντρόφισσα τοῦ Χριστοῦ μας, ποῦ σὲ ὅλη Του τὴ ζωὴ στάθηκες πιστὴ Του, γενναία συναθλήτινα καὶ συνοδοιπόρισα ὡς τὰ πόδια τοῦ σταυροῦ Του, ὡς τὸν τάφο, ἀπλώνω τὸ χέρι, σὲ περιμαζώνω ἀπὸ τοὺς δρόμους, σὲ παίρνω γυναίκα μου. Δῶσ' μου, κυρά μου, τὸ χέρι σου!
- Εἶπε κι ἄπλωσε τὸ χέρι στὸν ἄερα, δεξιά του.
- Ἦ οἱ εἴχαμε πέσει στὰ γόνατα, μπρὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα, καὶ κοιτάσαμε ξαφνιασμένοι κι ἀκούγαμε τὸν ἀλόκοτο γαμπρὸ νὰ μιλάει καὶ ν' ἀπλώνει τὸ χέρι στὴν ἀόρατη νύφη.

Κι ἐγὼ ἔκλεισα τὰ μάτια κι εἶδα πλάι στοῦ Φραγκίσκο, δεξιά του, μιὰ γλωμὴ γυναίκα, θλιμμένη, ντυμένη μὲ μαῦρα κουρέλια, τρισεύγενη, σὰ χηρεμένη βασίλισσα. Κι ἔστεκε μπροστά του ὁ Μασέο κι ἀπίθωνε στὰ κεφάλια τους δυὸ ἀγκάθινα στεφάνια. Κι ὁ παπα-Σίλβεστρος κρατοῦσε ἕνα κερὶ ἀναμμένο κι ἔψελνε τὰ θριαμβευτικὰ τροπάρια τοῦ γάμου.

Ἄνοιξα τὰ μάτια, εἶδα, ἔλαμπαν ὅλα τὰ πρόσωπα τῶν ἀδερφῶν, τὰ μάτια τους πετοῦσαν ἄγιες φλόγες. Κι ὀλομεμιᾶς τιναχτήκαμε ἀπάνω, πιάσαμε τὰ χέρια κι ἀρχίσαμε γύρω ἀπὸ τὸ Φραγκίσκο καὶ τὴν ἀόρατη νύφη, ἄλλοπαρμένοι, νὰ τραγουδοῦμε καὶ νὰ χορεύουμε. [...] Σὰ μαντρί, ὅπου παντρεύεται ὁ βοσκός, ἀντιλαλοῦσε τὸ ταπεινὸ ξωκλήσι. Κι ἡ Παναγιά τῶν Ἀγγέλων, ξαφνιασμένη κι ἀυτὴ, κοίταξε ἀπὸ τὸ κόνισμά της τὸν παρᾶξενο γάμο καὶ χαμογελοῦσε στοῦ γιό της, θαρρεῖς καὶ τοῦ ἴλεγε: «Τρελάθηκα νὸ φίλοι σου, παιδί μου, ἀπὸ τὴν πολλὴ ἀγάπη· κοίτα τους: μεθοῦν χωρὶς κρασί, γίνονται γαμπροὶ χωρὶς νύφη, χορταίνουν μὲ τὴν πείνα, πλουταίνουν μὲ τὴ φτώχεια· περνοῦν τὰ σύνορα, παιδί μου, περνοῦν τὰ σύνορα τοῦ ἀνθρώπου· λίγο ἀκόμη καὶ θὰ γίνουν ἄγγελοι. Καὶ τοῦτος στὴ μέση, τὸν βλέπεις; εἶναι ὁ φίλος μας ὁ Φραγκίσκος, ὁ ἀγαπημένος καραγκιόζης τοῦ Θεοῦ.³⁸

Ἅγιος ο Θεός

– Εἶπα στὴ μυγδαλιά: «Ἀδερφή, μίλησέ μου γιὰ τὸ Θεό». Κι ἡ μυγδαλιά ἄνθισε.³⁹

Ἄν ἀληθεύει ὅτι ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν ἀνθρώπο κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσή του, τότε ἡ προσωπικὴ ἀντίληψη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πιστότερη εἰκόνα τῆς ψυχῆς ἐνὸς ἀνθρώπου. Κάθε ἐποχὴ σχεδίασε μιὰ ξεχωριστὴ καὶ πρωτότυπη ἰδέα τοῦ Θεοῦ: ἀκόμα καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, πού ἀναγνωρίζεται ὡς Λόγος τοῦ Κυρίου, παρουσιάζει πολυάριθμες ὀψεις ἐνὸς Θεοῦ πού, ἀναλόγως μὲ τις περιπτώσεις, εἶναι σκληρὸς δικαστὴς καὶ πατέρας στοργικὸς, βασιλιάς, ηγέτης τῶν στρατῶν, νυμφίος καὶ μητέρα, πλάστης τοῦ κόσμου καὶ λυτρωτὴς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Καζαντζάκης πίστευε

Σ' ἕΝΑ ΘΕΟ, ΑΚΡΙΤΑ, ΔΙΓΕΝΗ, ΣΤΡΑΤΕΥΟΜΕΝΟ, ΠΑΣΧΟΝΤΑ, ΜΕΓΑΛΟΔΥΝΑΜΟ, ΟΧΙ ΠΑΝΤΟΔΥΝΑΜΟ, ΠΟΛΕΜΙΣΤΗ ΣΤ' ΑΚΡΟΤΑΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΣΤΡΑΤΗΓΟ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΦΩΤΕΙΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ, ΤΙΣ ΟΡΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΟΡΑΤΕΣ.⁴⁰

Ἀνώτατο χρέος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ δεχτεῖ τις ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ἀκόμα καὶ ὅταν φαίνονται ἐξαιρετικὰ σκληρές, καὶ νὰ σταθεῖ γενναῖος πολεμιστὴς στὸν μοιραῖο ἀγῶνα τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης. Δὲν ξέρομε ἀν ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος ἔτρεφε παρόμοια συναισθήματα. Ἡ ζωὴ του ὅμως χαρακτηρίζεται πολλὰς φορὲς ὡς ἀγῶνας πού ἀπαιτεῖ αὐταπάρνηση καὶ ὑπακοή στο θέλημα τοῦ Κυρίου, ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ Κύριος φαίνεται νὰ ζητᾶ τὸ ἀδύνατο.

«Μιὰ φορὰ, θυμοῦμαι, τὸν ρώτησα:

– Ἀδερφε Φραγκίσκο, πῶς σοῦ φανερῶνεται ὁ Θεὸς σὰν ἀπομεινὴς μοναχὸς μέσα στοῦ σκοτάδι;

Κι αὐτὸς μοῦ ἀποκρίθηκε:

– Σάν ένα ποτήρι δροσερό νερό, φράτε Λεόνε, σάν ένα ποτήρι άθάνατο νερό, διψώ, τὸ πίνω και ξεδιψάζω στὸν αἰώνα. [...]

Μὰ ύστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, ὁ Φραγκίσκος, ξεπνεμένος, ἔνα κουβάρι τρίχες και κόκαλα, σάρκα πὰ δὲν τοῦ εἶχε ἀπομείνει, ἔσκυψε, μὴν τὸν ἀκούσουν οἱ ἀδερφοί, ἔτρεμε και μοῦ ἔπε:

– Πυρκαγιά ἔναι ὁ Θεός, φράτε Λεόνε, και καίγεται καιγόμαστε και ἐμεῖς μαζί του.⁴¹

Τέτοιος ἦταν ὁ Άγιος που αγαπούσε την ταπεινότητα και δεχόταν τις ταλαιπωρίες ως δῶρο του Θεοῦ. Όλες οι πηγές ομολογούν ότι ο δούλος του Θεοῦ Φραγκίσκος αισθανόταν τη μεγαλύτερη χαρά ακολουθώντας τα βήματα του Δασκάλου ἔως τον Γολγοθά. Η λαϊκή παράδοση αγαπάει ωστόσο την πιο τρυφερή ψυχή του, εκείνη που θεωρούσε τον Θεό ως Πλάστη και Πατέρα. Όλη η πλάση μαρτυρά την καλοσύνη του Κυρίου, που δημιούργησε το σύμπαν και είδε ότι ἦταν καλό:

Τὸ πρωί, ὅταν ξημέρωνε και ἄρχιζαν πάλι τὰ πουλιὰ νὰ κελαιθοῦν, ἢ ὅταν καταμεσήμερα βυθίζονταν στὸ δροσάτον ἴσκιο τοῦ δάσου, ἢ τὴ νύχτα, κάτω ἀπὸ τ' ἄστρα ἢ στὸ φεγγαρόφωτο, ἀνατρίχιαζε ἀπὸ ἄφραστη εὐδαμονία, μὲ κοίταζε, τὰ μάτια του ἦταν γεμάτα δάκρυα.

– Φράτε Λεόνε, μοῦ ἔλεγε, ἀδερφέ μου, τί ἔναι ἐτοῦτο τὸ θάμα; Τί πρέπει λοιπὸν νὰ ἔναι Αὐτὸς ποὺ ἔπλασε μὴν τέτοια ὁμορφιά; Πὼς νὰ Τὸν ποῦμε;

– Θεό, ἀδερφέ Φραγκίσκο, τοῦ ἀποκρίθηκα.

– Ὁχι Θεό, ὄχι Θεό, φώναζε, ὄχι. Εἶναι βαρὺ, τσακίζει κόκαλα τ' ὄνομα αὐτὸ ὄχι Θεό, Πατέρα!⁴²

Και σαν παιδί προς τον πατέρα του, ἢ σαν ερωτευμένος προς το ταίρι του, ὁ Φραγκίσκος δοξολογεί τον Θεό εκφράζοντάς του τη βαθύτερη λατρεία:

Εἶσαι ἅγιος, Ὑψιστε Θεέ, εἶσαι ὁ μόνος ποὺ κάνεις θάματα.

Εἶσαι ὁ Δυνατός, εἶσαι ὁ Μέγας, εἶσαι ὁ Ὑψιστος!

Εἶσαι Ἀγαθός, Πανάγαθος, τὸ Ὑψιστο Ἀγαθό.

Εἶσαι ἡ Ἀγάπη, ἡ Σοφία, ἡ Ταπεινοφροσύνη και ἡ Ὑπομονή.

Εἶσαι ἡ Ὁμορφιά, ἡ Βεβαιότητα, ἡ Εἰρήνη, ἡ Χαρά.

Εἶσαι ἡ Ἐλπίδα μας, ἡ Δικαιοσύνη, ὅλος μας ὁ Πλοῦτος.

Εἶσαι ὁ Προστάτης μας, ὁ Ὑπερασπιστής, ὁ Φρουρός.

Εἶσαι ἡ μεγάλη Γλύκα τῆς ψυχῆς μας!⁴³

Αν ὁμως ὁ Θεός εἶναι καλός και παντοδύναμος, πὼς ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξη του πονηροῦ; Αν ὁ Θεός συγχωρεῖ τα πάντα, πὼς ἐπιτρέπει να ὑπάρχει κόλαση και να βασανίζεται ἐκεῖ ὁ λαμπρότερος ἀπὸ τους ἀγγέλους; Ὁ Καζαντζάκης σκεφτόταν πολλές φορές ότι θα ἐρχόταν ἡ στιγμή της μεγάλης συμφιλίωσης ἀνάμεσα στον Πατέρα και τον Ἄσωτο Υἱό του. Μια φορά προσπάθησε να συζητήσει αὐτὸ το θέμα με ἕναν καλόγερο, χωρίς ὁμως να μπορέσει να λάβει την ἀπάντηση που ἐπιθυμούσε:

– Δὲν εἶναι, θαρρεῖς, γέροντά μου, ἡ καλοσύνη τοῦ Θεοῦ τόσο μεγάλη;

Κι ὡς τὸ ἔπα, ἄστραψε στὸ νοῦ μου ὁ ἀνόσιος, μπορεῖ, μά, ποιὸς ξέρει, μπορεῖ ὁ τρισάγιος στοχασμός,

πώς θά 'ρθει καιρός της τέλειας λύτρωσης, της τέλειας φίλιωσης, θά σβήσουν οι φωτιές της Κόλασης, κι ὁ Ἄσωτος Υἱός, ὁ Σατανᾶς, θ' ἀνέβει στὸν οὐρανό, θά φιλήσει τὸ χέρι τοῦ Πατέρα καὶ δάκρυα θά κυλήσουν ἀπὸ τὰ μάτια του: «Ἡμαρτον!» θά φωνάξει, κι ὁ Πατέρας θ' ἀνοίξει τὴν ἀγκάλη του: «Καλῶς ἦρθες» θά τοῦ πει, «καλῶς ἦρθες, γιέ μου· συχώρεσέ με πὺν σὲ τυράνησα τόσο πολὺ!».

Μὰ δὲν τόλμησα νὰ ξεστομίσω τὸ στοχασμό μου· πῆρα ἓνα πλάγιο μονοπάτι νὰ τοῦ τὸ πῶ.

– Ἔχω ἀκουστά, γέροντά μου, πὺς ἓνας ἅγιος, δὲ θυμᾶμαι τώρα ποιός, δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ ἀνάπαψη στὴν Παράδεισο. Ἄκουσε ὁ Θεὸς τοὺς στεναγμούς του, τὸν ἄλεσε: «Τί ἔχεις κι ἀναστενάξεις;» τὸν ρώτησε: «δὲν εἶσαι εὐτυχής; – Πῶς νὰ ἴμαι εὐτυχής, Κύριε;» τοῦ ἀποκριθῆκε ὁ ἅγιος. «Στὴ μέση μέση τῆς Παράδεισου εἶναι ἓνα συντριβάνι καὶ κλαίει. – Τί συντριβάνι; – Τὰ δάκρυα τῶν κολασμένων.» [...]

– Ἀλίμονό σου, ἀλίμονό σου, δυστυχιμένε· τὸ μυαλό θά σὲ φάει, τὸ ἐγὼ θά σὲ φάει. Ὁ ἀρχάγγελος Ἐωσφόρος, πὺν ἐὸν ὑπερασπίζεσαι καὶ θὲς νὰ τὸν σώσεις, ξέρεις πότε γιγρεμιστήκε στὴν Κόλαση; Ὅταν στράφηκε στὸ Θεὸ κι εἶπε: Ἐγώ. Ναι, ναι, ἄκου, νεαρέ, καὶ βάλ' το καλὰ στὸ νοῦ σου: Ἐνα μονάχα πράμα κολάζεται στὴν Κόλαση, τὸ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ, ἀνάθεμά το! [...]

– Μὲ τὸ ἐγὼ αὐτὸ ξεχώρισε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ζῶο, μὴν τὸ κακολογᾶς, πάτερ Μακάριε.

– Μὲ τὸ ἐγὼ αὐτὸ ξεχώρισε ἀπὸ τὸ Θεό.⁴⁴

Πὺς μπορεῖ ὅμως ἓνας ἄνθρωπος νὰ γίνεῖ πρὸς τα ἀδέρφια του ευνοϊκότερος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό; Δεν εἶναι ἀμαρτία μεγάλη νὰ θέλει ἓνας ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ἅγιος, νὰ ἀλλάξει τὴ δικαιοσύνη του Θεού;

– Κι αὐτὸ τὸ ἄστρο μὲ τὴ μεγάλη λάμψη, πὺν βλέπεις καὶ χορεύει στὴν ἀνατολή καὶ τώρα θά πνιγεῖ μέσα στὸ φῶς τοῦ ἡλίου, εἶναι ὁ Ἐωσφόρος!

– Ὁ Ἐωσφόρος! ἔκαμα ξαφνιασμένος, γιατί; γιατί; δὲν εἶναι σωστό· αὐτὸς εἶναι πὺλ λαμπερὸς καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχάγελο Γαβριήλ! Ἐτσι τὸν τιμῶρησε ὁ Θεός;

– Ἐτσι, ἀποκριθῆκε ὁ Φραγκίσκος μὲ πνιμένη φωνή· δὲν ὑπάρχει βαρύτερη τιμωρία, φράτε Λεόνε, ἀπὸ τούτη: ν' ἄπαντάς στὴν κἀκήτα μὲ καλοσύνη, [...] Αὐτὸ δὲν ἔκαμε ὁ Θεὸς καὶ σὲ μένα; σὲ μένα τὸν ἔλεινό, τὸν κακομοῖρη, τὸν πιποτένιο Ἐωσφόρο;⁴⁵

Αὐτὸς ὁ τιποτένιος Ἐωσφόρος στάθηκε ἱκανὸς νὰ κερδίσει τὸν μεγάλο ἀγῶνα πὺν ξεχωρίζει τὸ ελεύθερο πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ο πολεμιστής

Ἐεκινώντας τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ὁ Καζαντζάκης δήλωσε ὅτι ὁ ἥρωάς του αποτελοῦσε «τὸ πρότυπο τοῦ στρατευόμενου ἀνθρώπου» πὺν κατορθώνει νὰ «μετουσιώνει τὴν ὕλη πὺν του πιστεύτηκε ὁ Θεὸς καὶ νὰ τὴν κάνει πνέμα». Αὐτὸ τὸ χρέος τὸ θεωροῦσε ἀνώτερο «ἀπὸ τὴν ἠθική κι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια κι ἀπὸ τὴν ωραιότητα», ἐπειδὴ ἐκεῖ βρισκόταν ακριβῶς τὸ νόημα τῆς ὑπαρξης, ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ πὺν κραυγάζει βοήθεια ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Για νὰ σώσει τὸν Θεό, ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ διανύσει μιὰ ἀνηφορική πορεία, πὺν θα τὸν οδηγούσε ἀπὸ τὸ Εγὼ ὡς τὴ Γῆ, μέχρι νὰ πραγματοποιήσει τὸ Ὅραμα νὰ παλέψει μαζί μὲ τὸν Θεό.

Η πορεία του Αγίου Φραγκίσκου ξεκίνησε από την απάρνηση της τρυφερότητας που τον είχε περικυκλώσει από τα νιάτα του. Μετά από μια βαθιά πνευματική κρίση, αποφάσισε να επιστρέψει στον πατέρα του τα γήινα αγαθά και να ασπαστεί την απόλυτη φτώχεια. Κορυφή της ταπείνωσης της σάρκας του υπήρξε η υποδοχή των πληγών του Ιησού πάνω στο σώμα του, που είχε δοκιμαστεί σκληρά από τις νηστείες και τις αυτοθυσίες. Η παράδοση μας λέει ότι το *Cantico di Frate Sole* υπαγορεύτηκε από τον Άγιο λίγο πριν αποχαιρετήσει τις ομορφιές της ζωής, τον αδερφό τον Ήλιο και τη Σελήνη, το Νερό και τη Γη.

Η πρώτη ευκαιρία για τη μεταστροφή δόθηκε στο γιο του Bernardone κατά τη διάρκεια μιας ασθένειας που τον είχε πληγώσει πνευματικά, και όχι μόνο σωματικά. Πολύ καιρό ο Φραγκίσκος ένοιωθε μέσα στην ψυχή του ένα κενό και δεν ήξερε πώς να το γεμίσει. Στην αρχή νόμιζε ότι η ιπποτική ζωή θα μπορούσε να του προσφέρει ένα ωραίο ιδανικό, αλλά τα σχέδιά του ματαιώθηκαν όταν φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ Ασιζης και Περούτζιας. Μετά την απελευθέρωσή του, στα 1203, ο Φραγκίσκος γύρισε πάλι στην παλιά ζωή του, όμως μια αρρώστια τον οδήγησε στα πρόθυρα του θανάτου. Σε τούτο το σημείο ο Καζαντζάκης σκηνοθέτησε τη συνάντηση του Φραγκίσκου με τον φράτε Λεόνε, η οποία στην πραγματικότητα συνέβη αρκετό χρόνο αργότερα. Βγαίνοντας από την κυριακάτικη λειτουργία, ο Φραγκίσκος νιώθει πολύ ζαλισμένος και παρακαλεί τον Λεόνε να τον συνοδεύει στο σπίτι. Εκεί τον ρωτάει κάτι πολύ σημαντικό: πώς βρήκε τον Θεό;

– ‘Ο δρόμος ό δικός μου, σιός Φραγκίσκο μου –απάντησε ο φράτε Λεόνε–, και μὴ σοῦ φανεί παράξενο, ό δρόμος ό δικός μου, για να κινήσω για τὸ Θεό, ἦταν ἡ τεμπελιά. Ναι, ναι, ἡ τεμπελιά. Ἐν δὲν ἤμιον τεμπέλης, θά πορευόμουν κι ἐγὼ ὅπως ὅλοι οἱ καθὼς πρέπει ἄνθρωποι, θά ἔχα ξεεκολίσει κι ἐγὼ μιὰν τέχνη, θά ἔχα ἀνοίξει ἀργαστήρι, μαραγκός, ἀνυφαντής, χτίστης, θά δούλευα ὅλη μέρα, θά παντρευόμουν, δὲ θά ἔχα καιρὸ νὰ ζητῶ τὸ Θεό, ψύλλους στ’ ἄχρα, ἔτσι θά ἔλεγα, ὁ νοῦς και ὁ λογισμὸς μου πὼς νὰ βγάλω τὸ ψωμί μου, πὼς νὰ θρέψω τὰ παιδιὰ μου, πὼς νὰ κάμω κουμάντο τὴ γυναίκα μου· μεγάλες ἔγνοιες, ἀνάθεμά τις, ποῦ καιρός, ποῦ κέφι πιά, ποῦ ἀγνή καρδιά νὰ συλλογιέσαι τὸ Θεό!

Μὰ ἔδωκε ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ και γεννήθηκα τεμπέλης· βαριόμουν νὰ παντρευτῶ, νὰ κάμω παιδιὰ, νὰ μπῶ στὰ βάσανα· καθόμουν στὸν ἥλιο τὸ χειμῶνα, στὸν ἴσκιό τὸ καλοκαίρι· και τὴ νύχτα, ξαπλωμένος στὴν ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ μου τ’ ἀνάσκελα, κοιτάζα τὸ φεγγάρι και τ’ ἄστρα. Κι ὅταν κοιτᾶς τὸ φεγγάρι και τ’ ἄστρα, πὼς νὰ μὴν πάει ὁ νοῦς σου στὸ Θεό; Δὲν μποροῦσα πιά νὰ κοιμηθῶ, ποῖς τὰ ἔκαμε ὅλα ἐτοῦτα συλλογιζόμουν και γιατί, ποῖς μ’ ἔκαμε και μένα και γιατί, και καταποῦ νὰ βρῖσκεται ὁ Θεός, νὰ πάω νὰ Τονε βρῶ, νὰ Τὸν ρωτήσω; Κι ἡ εὐλάβεια, μαθές, και μὴν ἀκοῦς, θέλει τεμπελιά, θέλει νὰ ἔχεις καιρὸ, ἕνας μεροδούλης μεροφᾶς γυρίζει σπίτι τὸ βράδυ ξεθεωμένος, πεινάει, οἰχνηται στὸ φαί, τρώει, τρώει μάνι μάνι, μαλώνει μὲ τὴ γυναίκα του, δέρνει τὰ παιδιὰ χωρὶς αἰτία [...] Ποῦ καιρός λοιπὸν για Θεό;⁴⁶

Πολλά χρόνια πριν, γράφοντας στον Børje Knös, ο Καζαντζάκης περιέγραφε μια κατάσταση παρόμοια με εκείνη του φράτε Λεόνε:

Vichy, 8.9.1949. Πρώτη φορά στη ζωή μου δοκίμασα τι θά πεί τεμπελιά. Πρώτη φορά πρόσεξα πώς υπάρχει σώμα και πώς πρέπει να το προσέχουμε, όχι για χατίρι του παρά για το χατίρι της ψυχής, που κουβαλάει πάνω στους ώμους του.⁴⁷

Όλες οι πηγές αναφέρουν ότι ο Άγιος ήταν εξαιρετικά σκληρός για όσα αφορούσαν τη σωματική ευεξία. Εκτός από τις απολαύσεις, ο Φραγκίσκος στερούσε τον εαυτό του ακόμα και από τις πρώτες ανάγκες, όπως τα τρόφιμα, τα ρούχα και την κλίνη. Αυτή η έσχατη μορφή ασκητισμού δεν ήταν τόσο σπάνια στον Μεσαίωνα, όμως τις περισσότερες φορές συνοδευόταν από την περιφρόνηση της σάρκας και του κόσμου, που εθεωρείτο κτήμα του Πονηρού. Ο Άγιος Φραγκίσκος έτρεφε αντιθέτως βαθύ σεβασμό για όλα τα πλάσματα του Θεού, ώστε να επιθυμεί τη σωτηρία όχι μόνο των ανθρώπων αλλά και των ζώων, και των όντων που είχαν στραφεί εναντίον του Θεού και Πατέρα τους. Πώς λοιπόν να μην συμπεριλαμβάνει το κορμί του ανάμεσα στα πλάσματα του Θεού; Ήταν δυνατό να μην ξέρει ότι το σώμα είναι ο ναός του Αγίου Πνεύματος;

Ο ύψιστος λόγος που οδήγησε τον Άγιο Φραγκίσκο προς τον ασκητισμό ήταν η προσπάθεια να πλησιάσει όσο μπορούσε το παράδειγμα του Χριστού, που άφησε όλα τα πλούτη της θεικής του υπόστασης για να ασπαστεί και να αγιάσει τον ανθρώπινο πόνο, και δέχτηκε να προσφέρει το σώμα του ως θυσία συμφιλίωσης για τις αμαρτίες του κόσμου. Ο Καζαντζάκης όμως έδωσε και άλλες, προσωπικές του εξηγήσεις για τούτη τη στάση, ακολουθώντας μια ιδανική πορεία που θυμίζει από κοντά τα βήματα της *Ασκητικής*. Στην αρχή υπάρχει το κίνητρο προς ένα όραμα που οδηγά στην αγιοσύνη. Το αμέσως επόμενο βήμα είναι η διαφώτιση ότι μόνο η ψυχή υπάρχει:

Μπας και δεν υπάρχει κορμί, συλλογίζομουν στα όνειράτά μου, παρά μονάχα ψυχή; Μονάχα την ψυχή που μπορούμε ν' άγγιξουμε και να δούμε τη λέμε σώμα [...] και τότε άξαφνα κατάλαβα το μεγάλο μυστικό: δεν υπάρχει σώμα, δεν υπάρχει σώμα, φράτε Λεόνε, μονάχα ψυχή! [...] Κι αν υπάρχει μονάχα ψυχή, [...] αν υπάρχει μονάχα ψυχή, ως που μπορούμε να φτάσουμε, φράτε Λεόνε! Μ' ένα πήδημα, δεν υπάρχει πια σώμα να μās έμποδίξει, φτάνουμε στον ουρανό!⁴⁸

Η πραγματικότητα είναι όμως διαφορετική: η σάρκα έχει τις ανάγκες της, και είναι σχεδόν αδύνατο για τον άνθρωπο να τις ξεπεράσει. Καμιά φορά, οι προσπάθειες του νου να υποτάξει την ύλη φαίνονται μάταιες:

Θεέ μου, γιατί να 'ναι ή σάρκα τόσο δυνατή; τόσο ακατάλυτη; τη μαστιγώνεις, δεν της δίνεις να φάει, δεν την αφήνεις να κοιμηθεί, τη βουλιάζεις στα χιόνια να ξεπαγιάσει, την κάνεις μιά φτυαριά λάσπη – κι αυτή άμέρωτη, άπροσκύνητη, κρατάει άψηλά την κόκκινη παντιγέρα και φωνάζει!⁴⁹

Γι' αυτό η ζωή μοιάζει με αγώνα:

‘Ο κόσμος είναι παλαιότερα ἤρθαμε νὰ παλέψουμε, νὰ κάμουμε τὴ σάρκα πνέμα· καὶ μονάχα σὰν ὅλη γίνε πνέμα, ὁ κόσμος ἐτοῦτος πιά δὲν μᾶς χρειάζεται, κι ἄς ἔρθει τότε ὁ θάνατος.⁵⁰

Αὐτὸ εἶναι τὸ καινούριο μας χρέος, ἀδερφέ καὶ συμπολεμιστή μου: νὰ κηρύχνουμε! Νὰ ἐπιστρατέψουμε ὅσους μποροῦμε ἀδερφούς γύρω μας, ὅσα μποροῦμε περισσότερα στόματα νὰ κηρύχνουν, στήθια ν’ ἀγαποῦν, πόδια ν’ ἀντέχουν στὶς στράτες. Νὰ γίνουμε οἱ καινούριοι σταυροφόροι, νὰ κινήσουμε ὅλοι μαζί νὰ λευτερώσουμε τὸν Ἅγιο Τάφο. Ποιὸν Ἅγιο Τάφο; τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, φράτε Λεόνε. [...] Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς Ἅγιος Τάφος, εἶπε· ἐδῶ, μέσα στὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου, κείται ὁ Χριστὸς σταυρωμένος. Π’ αὐτὴ κινοῦμε, φράτε Λεόνε, γιὰ τὴν ψυχὴ κινοῦμε· ὄχι τὴ δικιά μας μονάχα, παρὰ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.⁵¹

Ἐρχεται ὁμως ἡ στιγμή που ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ αναγνωρίσει ὅτι δεν μποροῦμε νὰ σώσουμε τὸν κόσμο παρά μόνο με τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Το σῶμα, ἀπὸ ἐμπόδιο, γίνεται σύμμαχος τῆς ψυχῆς στὸν μεγάλο ἀγῶνα τῆς σωτηρίας:

Φράτε Λεόνε, ἄνοιξε τὸ μυαλό σου, χάραξε στὸ μυαλό σου τὸ λόγο ποῦ θὰ σοῦ πῶ: Τὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ τόξο, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τοξότης κι ἡ ψυχὴ ἡ σαίτα. [...] Τριῶν λογίων εἶναι ἡ προσηυχή:
 Ἡ πρώτη: Θεέ μου, τέντωσέ με, ἀλλιῶς θὰ σαπίσω.
 Ἡ δευτέρα: Θεέ μου, μὴ με παρατενώσεις, θὰ σπάσω.
 Ἡ τρίτη: Παρατένωσέ με, κι ἄς σπάσω!⁵²

Ἔρωσ ἀνίκατε μάχαν

Μιά κοπέλα πέρασε.

– Νὰ ἔχω τὴν εὐχὴ σας, ἄγιοι τοῦ Θεοῦ, εἶπε χαιρετώντας.

‘Ο Φραγκίσκος ἔβαλε τὸ χέρι στὴν καρδιά, ἀντιχαιρέτησε, μὰ δὲ σήκωσε τὰ μάτια νὰ τὴ δεῖ. Ἦταν ὁμορφη, καλοδεμένη, πρόσχαρη.

– Πατὶ δὲ σήκωσε τὰ μάτια νὰ τὴ δεῖς, ἀδερφέ μου; ρώτησα.

– Πῶς νὰ σηκώσω τὰ μάτια καὶ ν’ ἀντικρίσω τὴ νύφη τοῦ Χριστοῦ; ἀποκρίθηκε.⁵³

Γεννιέται παρθένος ὁ ἀνθρώπος; Ἡ μήπως γίνεται; Καὶ εἴναι γίνεται, πῶς εἶναι δυνατό γιὰ ἓνα ζωντανό ὄν νὰ παραβιάσει τὸν ἰσχυρότερο νόμο τῆς φύσης; Ὅταν ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸ σύμπαν, ὅρισε ὅτι ὁ ἀντρας καὶ ἡ γυναίκα θα αποτελούσαν μίαν σάρκα καὶ εὐλόγησε ὅλα τὰ πλάσματα δίνοντάς τους τὴν ἰκανότητα νὰ διαιωνίζονται τὴν ὑπαρξὴ τους διὰ μέσου των ἀπογόνων. Επέλεξε ὁμως νὰ εἰσέλθει στὸν κόσμο ὡς ἀνθρώπος χωρὶς νὰ γνωρίσει ἀντρα ἢ Μητέρα Του, καὶ ὡς Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου παρέμεινε ἀθικτος, ἐνθαρρύνοντας τοὺς τέλειους σπαδοὺς του νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Αὐτὴ ἡ σκληρὴ ἐπιλογή, που ἀκολούθησαν πολλοί, γίνεται περισσότερο ἀξιοθαύμαστη ὅταν εἶναι ἀποτέλεσμα μεταστροφῆς ἐκ μέρους ἀνθρώπων που γνώρισαν τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς. Ὁ Ἅγιος Πέτρος καὶ πολ-

λοί από τους δώδεκα αποστόλους ήταν παντρεμένοι πριν γνωρίσουν τον Ιησού, ο Άγιος Αυγουστίνος απέκτησε εξώγαμο γιο προτού στραφεί προς την πνευματική ζωή. Ο Άγιος Φραγκίσκος ήταν από τους πλουσιότερους της Ασίζης και, παρόλο που οι πηγές δεν αναφέρουν στοιχεία για τη νεανική συναισθηματική ζωή του, δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι αρκετοί γονείς θα τον δεχόταν ευχαρίστως ως γαμπρό. Ίσως ανάμεσά τους υπήρχε και ο Favorino Schifi, πατέρας της κοπέλας που λίγα χρόνια αργότερα θα εγκατέλειπε το σπίτι και τα κάλλη της για να φορέσει το ράσο των *frati minori* και θα κλεινόταν στη μονή του Αγίου Δαμιανού.

Και τὸν ἔρωτά σου γιὰ τὴν Κλάρα, τὴν κόρη τοῦ ἄρχοντα Φαβορίνου Σκίφη, ἐγὼ μονάχα τὸν ξέρω· οἱ ἄνθρωποι θαροῦν, γιατί ἔνα φοβητάρηδες, πὼς ἀγαποῦσες μονάχα τὴν ψυχὴ της· μὰ ἐσὺ, πρωτύτερα ἀπ' ὅλα, ἀγάπησες τὸ κορμὶ της· ἀπὸ κεῖ κίνησες καὶ πῆρες ἀπίδρομο· ὕστερα ἀπὸ ἀγώνα καὶ παγίδες τοῦ πειρασμοῦ καὶ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἔφτασες στὴν ψυχὴ της· καὶ τὴν ἀγάπησες τὴν ψυχὴ αὐτῆ, ὁμως χωρὶς ν' ἀπαρηθεῖς τὸ κορμὶ της καὶ χωρὶς ποτὲ νὰ τὸ ἀγγίξεις. Κι ὄχι μονάχα δὲ σοῦ στάθηκε ἐμπόδιο ὁ ἔρωτας αὐτὸς ὁ σαρκικὸς γιὰ τὴν Κλάρα, παρὰ καὶ σὲ βοήθησε πολὺ νὰ φτάσεις στὸ Θεό· γιατί ὁ ἔρωτας αὐτὸς σοῦ ξεσκέπασε τὸ μεγάλο μυστικὸ· μὲ ποιὸν τρόπο, μὲ ποιὸν ἀγώνα γίνεται ἡ σάρκα πνέμα. Μιά ἔνα ἡ ἀγάπη, ἡ ἴδια, γιὰ τὴ γυναῖκα, γιὰ τὸ γιό, γιὰ τὴ μάνα, γιὰ τὴν πατριδα, γιὰ τὴν ἰδέα, γιὰ τὸ Θεό· καὶ στὸ πῶς χαμηλὸ σκαλοπάτι τῆς ἀγάπης νὰ νικήσεις, ἀνοίγεις τὸ δρόμο πὸν σὲ πάει στὸ Θεό. Πολέμησες τὸ λοιπὸν τὴ σάρκα, τὴν ἔριξες ἀνήλεα κάτω, τὴ ζύμωσες μὲ τὸ αἷμα σου καὶ μὲ τὰ δάκρυα, καὶ ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονο φοβερὸν ἀγώνα τὴν ἔκαμες πνέμα. Αὐτὸ, τὸ ἴδιο, δὲν ἔκαμες καὶ μὲ τίς ἀρετὲς σου ὅλες καὶ μὲ τίς κακίες σου ὅλες; Σάρκα κι αὐτὲς, Κλάρα κι αὐτὲς, καὶ κλαίγοντας, γελώντας, σπαράζοντας, τίς ἔκαμες πνέμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος, αὐτὸς, ἄλλον δὲν ἔχει.⁵⁴

Τολμηρή υπόθεση ή κρυφή αλήθεια; Μάταια θα προσπαθούσαμε να βρούμε στις πηγές ακόμα και την παραμικρή ένδειξη σαρκικής ἔλξης ανάμεσα στους νεαρούς Φραγκίσκο και Κλάρα. Ένα περιστατικό όμως μπορεί να μας φωτίσει για τη σχέση αγάπης τους. Ο Φραγκίσκος δεν ήταν συνηθισμένος να συγχάζει στη μονή της Κλάρας, και προσπαθούσε να αποτρέψει τις επισκέψεις των καλόγερων για να μη δημιουργήσει περιττή οικειότητα με τις καλόγριες. Η Κλάρα όμως τον παρακάλεσε να την επισκεφτεί για να την παρηγορήσει και να την ενθαρρύνει στην αποστολή της. Ο Φραγκίσκος τότε απάντησε ότι θα της έκανε επίσκεψη όταν ο δρόμος από την Πορτσιούνκολα έως τον Άγιο Δαμιανό θα σκεπαζόταν από λουλούδια, και αυτό ακριβώς έγινε. Δεν μοιάζουν όλα αυτά με μυστικό γάμο; Πάντως, ο Καζαντζάκης ήταν τόσο γοητευμένος από αυτή τη μυστική αγάπη που νόμιζε ότι οι ψυχές των δυο ερωτευμένων εν Χριστώ συνέχιζαν στον Παράδεισο τον γαμήλιο χορό τους.

23 Φεβρουαρίου 1924. Οἱ καμπάνες ἔχουν βαθιὰ ἁρμονία. Ἄρχιζει ἡ βαριά τοῦ Ἁγίου Ρουφίνου καὶ σὲ λίγο περιπλέκεται μέσα στὰ ρωμαλέα, ἀντρίκεια μέλη τοῦ ἤχου τοῦτου ἡ λυγερή, ψιλή, ἀσημένια καμπάνα τῆς Ἁγίας Κλάρας. Ξεχωρίζουν τέλεια μέσα στὴν ἔνωση, σὰν μελαψὸς μὲ ἄσπρη γυναῖκα. Κι ὅταν παύουνε, σὲ λίγο ντίν! χτυπάει μιὰ καμπανὰ ἡ Ἁγία Κλάρα, σὰ νὰ προκαλεῖ. Κι ἔπειτα, σὲ λίγο

πάλι, ντίν! και νά, κατεβαίνει τότε ή βαριά φωνή του Άγιου Ρουφίνου και πέρα έρχεται ή φωνή του Άγιου Φραγκίσκου. Κι άρχίζει πάλι μιá χαρά, ένα παιχνίδι στον άέρα, έρωτικό, ένας χορός. Ποτέ τόσο δέ μου άποκαλύφτηκε και στο σημείο τούτο le sens sexual.⁵⁵

Κυριακή, χτυπούσαν οί βαριές καμπάνες τής έκκλησιás του, κι αντίγρα, από μιá μικρή πλατεΐτσα, άποκρινόνταν οί ψιλές, άργυρόλαλες καμπάνες του Μοναστηριού τής Άγιας Κλάρας. Έσμιγαν στον άέρα, άχώριστοι πάντα, οί δυό τους, ό Άγιος Φραγκίσκος κι ή Άγια Κλάρα, με τις άθάνατες φωνές που τούς είχαν δώσει ή άγιοςύνη κι ό θάνατος. «Πότε θά 'ρθεις πιά, πάτερ Φραγκίσκο, νά δεις κι έμáς τις έρημες στο Μοναστήρι μας; – ‘Όταν θ' άνθίσουν και βγάλουν άσπρα λουλούδια τ' άγκάθια...». Και νά, αιώνια πιά άνθίζουν τ' άγκάθια, και φτεροκοπούν αιώνια άπάνω από την Άσίξη, άχώριστα πιά, ό περισσότερος κι ή περισσότερα του Θεού.⁵⁶

«*Frate Leone, inscrive che qui e in questo è perfetta letizia*»

Αίγινα, 15 Αυγούστου 1933. Γράμμα στην Ελένη Σαμίου:

Τή νύχτα στρώνω στην ταράτσα και κοιτάζω ώρα πολλή τ' άστρα. Πόσο θά 'θελα νά 'στε την ώρα αυτή δίπλα μου δέ λέγεται. «Il tacer è bello», λέει ό Dante: «ώραία είναι ή σιωπή». Μά θα 'ρθεί ή νύχτα, που θ' άπλώσω τó χέρι μου κι ώ θάμια! θ' άγγίξω τó κορμί Σας. Και τότε δέ θά πώ τίποτα, μά ή καρδιά μου θά χτυπά ώς νά σπάσει. Πατι καλά κατέχω πώς τούτη είναι ή μεγάλη ευτυχία. «Frate Leone», είπε ό Άγιος Φραγκίσκος, «inscrive che qui e in questo è perfetta letizia»: «Αδερφέ Λέοντα, σημείωσε πώς έδω και σέ τούτο ύπάρχει ή τέλεια χαρά»...⁵⁷

Κατά πάσα πιθανότητα, ό Άγιος Φραγκίσκος δεν θα ήταν τόσο πρόθυμος να υποστηρίξει ότι ο έρωτας είναι η τέλεια χαρά. Αν θέλαμε όμως να περιγράψουμε την πνευματικότητά του, δεν θα μπορούσαμε να βρούμε καλύτερο χαρακτηρισμό από εκείνο του τέλειου εραστή του Χριστού. Η σχέση του Φραγκίσκου με τον Σωτήρα του μοιάζει με ένα πάθος που γίνεται ισχυρότερο, εφόσον απαιτεί όλο και μεγαλύτερες θυσίες: ασπαζόμενος το παράδειγμα του Δασκάλου του, ό Άγιος έφτασε να προσφέρει τη σάρκα του για τη σωτηρία των ανθρώπων. Αυτό όμως που τον ξεχωρίζει από τους περισσότερους μιμητές του Χριστού είναι η ευτυχία που συνοδεύει κάθε θυσία του. Σαν επουράνιο φως, στη ζωή του Αγίου απλώνεται μια χαρά που φαίνεται και είναι εκπληκτική, αν έχουμε υπόψη τις συνθήκες από τις οποίες πηγάζει: από το διάλογο με τον φράτε Λέονε ώς τη σύνθεση του Ύμνου του αδερφού του Ήλιου, η τέλεια μακαριότητα κορυφώνεται εκεί που βρίσκονται ο πόνος και η απόγνωση, η φτώχεια, η αρρώστια και ο θάνατος.

Sopra tutte le grazie e i doni dello Spirito Santo che Cristo concede ai suoi amici, spiega il Frate Leone, che non solo ha ascoltato il Santo, ma ha descritto la perfetta beatitudine, cosa migliore è vincere se stessi e volentieri, per amore di Cristo, sostenere pene, ingiurie e obbrobri e disagi. Perché di tutti gli altri doni di Dio noi non possiamo gloriare, perché non sono nostri ma di Dio. [...] Ma nella croce della tribolazione e dell'afflizione ci possiamo gloriare, perché questo è nostro».⁵⁸

Πώς είναι δυνατός όμως αυτός ο συνδυασμός; Για να αντιληφθούμε πλήρως αυτή τη στάση πρέπει να αναφερθούμε στο μέγιστο παράδοξο του Χριστιανισμού, στην ουσία του Χριστιανισμού: ότι η τέλεια μακαριότητα στηρίζεται βαθιά και αδιάλυτα μέσα στο Σταυρό. Ο Φραγκίσκος πίστευε ότι η θυσία είναι αξιόλογη και αληθινή μόνο όταν είναι καρπός ελεύθερης επιλογής και προσφέρεται με χαρά: πάνω απ' όλα, όμως, ένιωθε ότι με αυτό τον τρόπο ήταν πραγματικά ενωμένος με τον Θεό και δεν είχε ανάγκη καμιά άλλη παρηγοριά. Για χάρη του Θεού, ο Άγιος Φραγκίσκος ήταν ικανός να στερηθεί όλες τις σαρκικές απολαύσεις, το φαΐ και το νερό, τα ενδύματα και τον ύπνο. Αγαπούσε όμως τη φύση, και θεωρούσε αδέρφια όλα τα ζωντανά και τα υπόλοιπα στοιχεία, το νερό και το φως, τον ουρανό και τη γη, επειδή είναι όλα δημιουργήματα του Θεού και Τον δοξάζουν με την ύπαρξή τους.

Απόλυτα, κατά τρόπο μυστικό και σίγουρο, έχει ταφτιστεί για μένα ο άγιος Φραγκίσκος με τη φύση.⁵⁹

Ο Φραγκίσκος ήταν ένας από τους πρώτους, ο πρώτος άρτιος ανθός που ανέβηκε από τον σπαραχτικά οργωμένο χειμώνα του Μεσαίωνα. Η καρδιά του ήταν απλή, χαρούμενη, παρθένα· τα μάτια του, σαν τα μάτια του μεγάλου ποιητή και του παιδιού, έβλεπαν για πρώτη φορά τον κόσμο. Πολλές φορές θα κοίταξε ο Φραγκίσκος ένα απλό λουλούδι, μια πηγή νερό, ένα έντομο και θα πλημμύρισαν τα μάτια του δάκρυα. Τι 'ναι αυτό το θέαμα, θα συλλογίζονταν, τι 'ναι ετούτη η ευτυχία, τι μυστήριο θεϊκό το λουλούδι, το νερό, το έντομο! Ο Φραγκίσκος είδε για πρώτη φορά, ύστερα από τόσους αιώνες, με μάτια παρθενικά τον κόσμο. Όλη η βαριά, σχολαστική, δυσκίνητη πανοπλία του Μεσαίωνα έπεφε, έμενε το σώμα γυμνό, γυμνή η ψυχή, παραδομένη σε όλες της ανατριχίλες της άνοιξης.⁶⁰

Ο Καζαντζάκης έδειξε μεγάλη ευαισθησία στο θέμα της ευτυχίας που προέρχεται από τη δύναμη της φύσης: μια δύναμη που μπορεί να ξεπεράσει ακόμα και τη μακαριότητα του Παραδείσου.

“Ένας άσκητής μιὰ φορά πέθανε κι ανέβηκε στὸν οὐρανό· ανέβηκε στὸν οὐρανὸ καὶ μπήκε βαθιὰ στὴν ἀγκάλη τοῦ Θεοῦ· εἶχε βρεῖ τὴν τέλεια μακαριότητα. Ὅμως μιὰ μέρα ἔσκυψε κάτω στὴ γῆς καὶ ξέκρινε ἕνα πράσινο φύλλο. «Κύριε, Κύριε, φώναξε, ἄσε με νὰ φύγω, νὰ ξαναγγίξω τὸ πράσινο φύλλο!» Κατάλαβες, φράτε Λεόνε; Δὲν ἀποκρίθηκα· τρώμαξα· ἄχ, τόση εἶναι, ἀλήθεια, ἡ δύναμη τοῦ πράσινου φύλλου!⁶¹

Ακόμα και στην αγκάλη του Θεού αισθάνεται ο άνθρωπος τη δύναμη της φύσης. Μα δεν είναι η φύση όλη γέννημα του Θεού; Και ποια είναι η μεγάλη ελπίδα του Χριστιανισμού; Δεν είναι μήπως η υπόσχεση ότι θα κατοικήσουμε για πάντα τη γη, ανανεωμένοι και απελευθερωμένοι από κάθε λογής δυστυχία και ανάγκη; Ο ασκητής με τη λαχτάρα για τη ζωή θυμίζει περισσότερο την αντίληψη

του Κάτω Κόσμου των αρχαίων Ελλήνων, η οποία παρέμεινε δημοφιλής στη λαϊκή παράδοση, ανεξάρτητα από τον Χριστιανισμό: ο Κάτω Κόσμος ήταν στερημένος από το φως και από τη ζωή, και οι σκιές των νεκρών νοσταλγούσαν το φως του ήλιου και έλπιζαν κάποιος από τους ζωντανούς να μην τους λησμονήσει.

Ο Καραγκιόζης του Θεού

Το τελευταίο φοιτητικό του καλοκαίρι, ο Καζαντζάκης γύρισε στην Κρήτη και ξεκίνησε ένα προσκύνημα για να τιμήσει τη γεννήτρα του γη. Κατά τη διάρκεια μιας κυριακάτικης εκδρομής συνάντησε έναν καθολικό αβά, με τον οποίο έζησε μια εμπειρία που τον μετέφερε σε άλλη εποχή:

Πήραμε τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ· [...] σταθήκαμε σ' ἕνα μικρὸ μοναστηράκι ὅπου ζοῦσαν καὶ χόρευαν κάθε Παρασκευὴ δερβισιάδες· [...] μέσα ἀπὸ ἕνα κελὶ μᾶς εἶδε ἕνας δερβίσης, ζύγωσε· ἔβαλε τὸ χέρι στὸ στήθος του, στὰ χεῖλια, στὸ κούτελο, χαιρέτησε. [...] Ὑστερα ἄρχισε νὰ μιλάει γιὰ τὸ χορὸ.

– Ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ χορεύει, εἶπε, δὲν μπορεῖ νὰ προσεύχεται. Οἱ ἄγγελοι στόμα ἔχουν, μιλιὰ δὲν ἔχουν· μιλοῦν στὸ Θεὸ χορεύοντας.

– Τί ὄνομα δίνετε στὸ Θεό, γέροντα; ρώτησε ὁ ἀβάς.

– Δὲν ἔχει ὄνομα, ἀποκρίθηκε ὁ δερβίσης· δὲ χωραεῖ ὁ Θεὸς σὲ ὀνόματα. Τὸ ὄνομα εἶναι φυλακὴ, ὁ Θεὸς εἶναι λεύτερος. [...]

– Τί εὐτυχία εἶναι ἐτούτη, ψιθύρισε ὁ ἀβάς, πῶς λάμπει κι ἐδῶ, πίσω ἀπὸ τὰ πρόσωπα ὅλα ἐτοῦτα, τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ!... Σὲ παρακαλῶ, ρώτησέ τους, εἶναι τάγμα θρησκευτικὸ οἱ δερβισιάδες, ποῖος εἶναι ὁ κανόνας τους;

Ὁ πιὸ γέρος ἀκούμπησε τὸ τοῖμοῦκι στὸ γόνατό του, ἀποκρίθηκε:

– Φτώχεια, φτώχεια, νὰ μὴν ἔχουμε τίποτα, νὰ μὴ μᾶς βαραίνει τίποτα, νὰ ὀδεύουμε στὸ Θεὸ ἀπὸ ἀνθισμένο μονοπάτι· τὸ γέλιο, ὁ χορὸς, ἡ χαρὰ, οἱ τρεῖς ἀρχάγγελοι πού μᾶς παίρνουν ἀπὸ τὸ χέρι καὶ πᾶμε.

– Ρώτησέ τους, μοῦ 'πε πάλι ὁ ἀβάς, πῶς ἐτοιμάζονται νὰ παρουσιαστοῦν στὸ Θεό· νηστεύοντας;

– Ὅχι, ὄχι, ἀποκρίθηκε ἕνας νεαρὸς δερβίσης γελώντας· τρῶμε καὶ πίνουμε κι εὐλογοῦμε τὸ Θεὸ πού ἔδωκε στὸν ἄνθρωπο τὸ φαί καὶ τὸ πιωτό.

– Πῶς λοιπόν; ἐπέμενε ὁ ἀβάς.

– Χορεύοντας, ἀποκρίθηκε ὁ πιὸ γέρος δερβίσης μὲ τὴ μακριὰ ἄσπρη γενειάδα.

– Χορεύοντας; ἔκαμε ὁ ἀβάς· γιατί;

Πατὶ ὁ χορὸς, ἀποκρίθηκε ὁ γερο-δερβίσης, σκοτώνει τὸ ἐγώ· κι ὅταν σκοτωθεῖ τὸ ἐγώ, δὲν ὑπάρχει πιὰ ἔμπόδιο νὰ σμίξεις μὲ τὸ Θεό.

Ἔλαμψε τὸ μάτι τοῦ ἀβά:

– Τὸ τάγμα τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου! Ξεφώνισε κι ἔσφιξε τὸ χέρι τοῦ γέρου δερβίση. Ὁμοῖα κι ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος περνάει τὴ γῆς χορεύοντας κι ἀνεβαίνει στὸν οὐρανό. Τί εἴμαστε ἐμεῖς, ἔλεγε, παρὰ οἱ καραγκιόζηδες τοῦ Θεοῦ, πὸν γεννηθήκαμε γιὰ νὰ φράνουμε τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων; Βλέπεις πάλι, μικρὲ μου φίλε, πάντα, πάντα ὁ ἴδιος ὁ Θεός. [...] Πές τους, σὲ παρακαλῶ, πῶς τὸν ἴδιο Θεὸ λατρεύουμε ὅλοι· κι ἐγώ, πές τους, εἶμαι δερβίσης μὲ μαῦρο ράσο.⁶²

Ο Άγιος Φραγκίσκος αποκαλούσε συχνά τον εαυτό του «giullare di Dio», ζογκλέρ του Θεού. Από την αρχή της μεταστροφής του, οι αλλόκοτες πράξεις του είχαν προκαλέσει τα γιουχαΐσματα αυτών που προηγουμένως τον ζήλευαν και την οργή του πατέρα του, που δεν άντεχε τον εξευτελισμό του γιου του. Οι πηγές αναφέρουν ότι για να βρει τις πέτρες για την οικοδόμηση της εκκλησίας του Αγίου Δαμιανού βγήκε στους δρόμους της Ασίζης φωνάζοντας: «Όποιος μου ρίχνει μια πέτρα, να έχει την ευλογία μου· όποιος μου ρίχνει δύο, να έχει την ευλογία μου δύο φορές· όποιος μου ρίχνει τρεις, να έχει την ευλογία μου τρεις φορές». Και ο λαός απάντησε ρίχνοντάς του πέτρες και περιγέλια. Με τους πρώτους οπαδούς του διέσχισε τους δρόμους χορεύοντας και τραγουδώντας και δοξολογώντας τον Θεό, χωρίς να ανησυχεί για ό,τι μπορούσε να σκέφτεται ο κόσμος για τη συμπεριφορά τους. Με αυτό τον τρόπο, χαμηλώνοντας τον εαυτό του, πλησιάζοντας το επίπεδο της ανοησίας, προσπαθούσε να γίνεται όλο και περισσότερο «φτωχός τω πνεύματι», να φαίνεται ανόητος στα μάτια των ανθρώπων για να είναι σοφός μπροστά στον Θεό. Ένα άλλο κίνητρο όμως τον οδηγούσε να χορεύει και να τραγουδάει: μια αληθινή χαρά της καρδιάς, που ένιωσε βαθιά την αγάπη και την ένωσή της με τον Πλάστη και Πατέρα της.

Ο Καζαντζάκης διηγείται πως ένας νέος από την Ασίζη, ο Αιγίδιος, είχε βάλει στοίχημα με τους φίλους του ότι θα μεθούσε τον Φραγκίσκο και θα τον έφερνε στην πλατεία του Άι Γιώργη να τον χορεύει μπροστά στον κόσμο. Όταν όμως πλησίασε τον Άγιο και τον άκουσε να μιλάει για τον Θεό, ντράπηκε για τη σκέψη του και την ομολόγησε με δάκρυα. Τότε ο Φραγκίσκος δέχτηκε να πάει στο χορό, για να μην χάσει ο Αιγίδιος το στοίχημα.

Πήρε ο Φραγκίσκος τὸ σύντροφό του ἀπὸ τὸ χέρι, ἦρθε κοντὰ μας:

– Μὲ χόρευε, εἶπε γελώντας, τὸν χόρευε καὶ ἐγώ· στὴν ἀρχὴ χόρευε ὀλομόναχος μπροστὰ στὸ Θεὸ καὶ τοῦτος ἔπαιξε τὰ παλαμάκια· μὰ σὲ λίγο ζήλεψε ὁ ἀδερφὸς Αἰγίδιος, δὲ χτυποῦσε πιά τὰ παλαμάκια, μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ ἀρχίσαμε καὶ οἱ δυὸ νὰ χορεύουμε· ὅλη ἡ πλάση μᾶς φάνηκε πὼς μᾶς ἔπιασε ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ χόρευε καὶ αὐτὴ μαζί μας μπροστὰ στὸ Θεό.

Τὶ χορὸς ἦταν ἐκεῖνος, ἀδερφοί μου! Ἄλλο εἶναι νὰ χορεύεις ὀλομόναχος, ἄλλο νὰ ᾄστε πολλοί, στὴν ἀρχὴ δυὸ, ὕστερα τρεῖς, ὕστερα τριάντα τρεῖς, ἑκατὸ χιλιάδες τρεῖς, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὕστερα καὶ τὰ ζᾶ, καὶ τὰ πουλιά, καὶ ὕστερα καὶ τὰ δέντρα καὶ οἱ θάλασσες καὶ τὰ βουνά, τὰ πλάσματα ὅλα νὰ χορεύουν μπροστὰ στὸν Πλάστη.⁶³

Τα πλάσματα όλα να χορεύουν μπροστά στον Πλάστη – αυτή ακριβώς είναι η εικόνα που μας παρουσιάζει ο Ύμνος του αδερφού του Ηλίου: τελευταίος καρπός της πνευματικής πορείας του Φραγκίσκου, καθώς και αριστούργημα της παγκοσμίας λογοτεχνίας κάθε εποχής.

Il Cantico di Frate Sole

Δύο αρχαιότερες βιογραφίες του Αγίου Φραγκίσκου, η *Legenda Perusina* και το *Speculum perfectionis*, αναφέρουν ότι το *Cantico di Frate Sole* δημιουργήθηκε στα 1224, δυο χρόνια πριν από το θάνατό του. Οι ίδιες πηγές αναφέρουν επίσης ότι οι στίχοι 23-26, που υμνούν τη συγχώρεση, προστέθηκαν αργότερα, με την ευκαιρία της συμφιλίωσης ανάμεσα στον επίσκοπο και το δεσπότη της Ασίζης, ενώ οι στίχοι για το θάνατο ανήκουν στις τελευταίες στιγμές της ζωής του Αγίου. Στην πραγματικότητα, οι συμμετρίες του ποιήματος, καθώς και η μεσαιωνική νοοτροπία, μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι ο ύμνος συντάχθηκε ως ενιαίος πίνακας, όπου οι ταλαιπωρίες και ο θάνατος ανήκουν στο ίδιο σχέδιο του Θεού, όπως και τα υπόλοιπα πλάσματα. Με αίσθημα ευγνωμοσύνης ο Άγιος ατενίζει όλο το σύμπαν, τους πλανήτες και τα τέσσερα στοιχεία της φύσης, τον άνθρωπο και τον προορισμό του προς τη δόξα, και καλεί όλη την πλάση να ευλογήσει τον Κύριο.

Ο Καζαντζάκης μετέφρασε τον Ύμνο με την ευκαιρία της μετάφρασης του Joergensen. Ο δανός συγγραφέας ακολούθησε την παράδοση και ανέφερε πρώτα μόνο την αίτια διασκευή του ποιήματος:

“Υψιστε, Παντοδύναμε, Πανάγαθε Κύριε,
 σὲ Σένα τὰ ἐγκώμα, ἡ δόξα κ’ ἡ τιμὴ καὶ κάθε εὐλογία!
 Σὲ Σένα μονάχα, “Υψιστε, τεριάζουν,
 και κανέννας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄξιος νὰ προφέρει τ’ ὄνομά σου!
 Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, μὲ ὅλα Σου τὰ πλάσματα
 καὶ ξέχωρα γιὰ τὸν κύριον ἀδελφὸ τὸν Ἥλιο,
 ποὺ μᾶς φέρνει τὴ μέρα καὶ ποὺ ἡ χάρις του μᾶς φωτίζει
 καὶ ποὺ εἶναι ὁμορφος καὶ ἀστραφερός καὶ μὲ τὴ μεγάλη του λάμψη μαρτυρεῖ γιὰ Σένα, “Υψιστε!
 Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ Σελήνη καὶ τ’ ἀστρα ποὺ δημιούργησες στὸν οὐρανὸν,
 λαμπερά, πολύτιμα καὶ ὄραϊα!
 Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὸν ἀδελφὸ τὸν ἄνεμο, καὶ γιὰ τὸν ἄερα, γιὰ τὸ σύννεφο, γιὰ τὴ γαλήνη
 καὶ γιὰ ὅλους τοὺς καιροὺς ποὺ μὲ αὐτὰ στηρίζεις τὰ πλάσματά σου!
 Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὸ ἀδελφί μας τὸ νερό, ποὺ εἶναι πολὺ χρήσιμο, καὶ ταπεινὸ καὶ πολὺτιμο
 καὶ ἄγνόν.
 Δοξασμένος νᾶσαι, ὦ Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ φωτιά, ποὺ μὲ αὐτὴ φωτίζεις τὴ νύχτα,
 κ’ εἶναι ὄραϊα καὶ χαρούμενη καὶ δυνατὴ καὶ ρωμαλέα!
 Δοξασμένος νᾶσαι, Κύριε, γιὰ τὴν ἀδελφὴ μας, τὴ μητέρα Γῆ, ποὺ μᾶς τρέφει καὶ μᾶς ἀναβαστάζει
 καὶ γεννάει πλῆθος πωρικὰ καὶ πολυχρωμα ἄνθη καὶ δέντρα!
 Δοξολογεῖτε καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριο, κ’ εὐχαριστεῖτε κ’ ὑπηρετεῖτε τον μὲ μεγάλη ταπεινοσύνη!⁶⁴

Στη συνέχεια προσθέτει τους στίχους για τη συγχώρεση:

Βλογημένος νᾶσαι, Κύριε, γιὰ ὅλους ποὺ, ἐπειδὴ σὲ ἀγαποῦν, συχωροῦν τοὺς ἐχθροὺς τους,
 κ’ ὑποφέρουν τὴν ἀδικία καὶ τὴν καταδίωξη.

Μακάριοι όσοι επιμένουν στην ειρήνη
γιατί από Σένα, "Υψιστε, θά στεφανωθούν."⁶⁵

Τελευταίους προσθέτει τους στίχους για το θάνατο:

Βλοημένος νάσαι, Κύριε, για τόν αδελφό μας τὸ σωματικὸ Θάνατο,
ποὺ κανέννας ζωντανὸς δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ξεφύγει!
Δυστυχισμένοι μονάχα ὅσοι πεθαίνουν σὲ θανάσιμο ἁμάρτημα
μακάριοι ὅμως ὅσοι ἐφύλαξαν τὶς ἅγιες ἐντολές σου·
γιατί ὁ δεύτερος θάνατος δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ τοὺς βλάψει!⁶⁶

Στο πλαίσιο μας πιστής απόδοσης του κειμένου, δεν μπορεί να μείνει απαρατήρητη η απόλυτη ερμηνευτική ελευθερία των στίχων που αναφέρονται στη συγχώρηση. Το ιταλικό κείμενο έχει την εξής σημασία: «Δοξασμένος να 'σαι, Κύριέ μου, για όσους συγχωρούν για την αγάπη σου, και υποφέρουν ασθένειες και ταλαιπωρίες. Μακάριοι όσοι θα τις υποφέρουν με ειρήνη, αφού από σένα, Κύριε, θα στεφανωθούν». Δεν υπάρχει, κατ' αρχάς, καμία αναφορά στους εχθρούς, ίσως επειδή ο αληθινός οπαδός του Χριστού δεν θεωρεί κανέναν εχθρό, παρά μόνο αδερφό που έτυχε να αμαρτήσει, όπως συμβαίνει σε όλους. Η πράξη της συμφιλίωσης είναι σχεδόν έμφυτη στη ζωή του χριστιανού, που προσεύχεται: «Άφες ημίν τα οφειλήματα ημών, ως και ημεῖς ἀφίεμεν τοῖς οφειλέταις ημῶν». Επίσης, δεν υπάρχει αναφορά σε αδικίες και καταδιώξεις, παρά μόνο σε ασθένειες και ταλαιπωρίες, δηλαδή στην καθημερινή μάχη όλων των ανθρώπων. Το πνεύμα αυτών των στίχων φαίνεται να πλησιάζει το βιβλίο του Ιώβ περισσότερο από το κατά Ματθαῖον Ευαγγέλιο: σύμφωνα με αυτή την πνευματικότητα, οι δυσκολίες της ζωής είναι ο αγώνας που κάθε άνθρωπο πρέπει να καρτερεί για να κερδίσει το στεφάνι της αιώνιας δόξας. «Ο Κύριος έδωσε, ο Κύριος έλαβε πίσω: ας είναι ευλογημένο το όνομα του Κυρίου». Αυτός που εμπιστεύεται πραγματικά τον Κύριο είναι ικανός να δεχτεί με πνεύμα ευγνωμοσύνης ακόμα και τα αρνητικά περιστατικά, ξέροντας ότι τον περιμένει κάτι που αξίζει πολύ περισσότερο απ' όλα τα επίγεια αγαθά. Αυτό το πνεύμα φαίνεται να ταιριάζει απολύτως με την ψυχολογική κατάσταση του Αγίου Φραγκίσκου στα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν το σώμα του ήταν κατεστραμμένο από τις νηστείες και τις αρρώστιες.

Ο Καζαντζάκης μετέφρασε όμως τη βιογραφία του Joergensen κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, όταν η Ελλάδα είχε γνωρίσει τη σκληρότητα της κατοχής και ο ίδιος είχε υποφέρει την πείνα και την καταδίωξη για τις τότε κομμουνιστικές του ιδέες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το να επιμένει κανείς στην ειρήνη ήταν μια πράξη αληθινά ηρωική, ακριβώς επειδή όλες οι συνθήκες ωθούσαν τους ανθρώπους να πολεμήσουν για να σωθούν από την εξαφάνιση. Η δια-

σκευή του *Φτωκούλη του Θεού* είναι σαφέστερη και αναφέρεται κατευθείαν στο Ευαγγέλιο:

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, γιά ὄλους πού συχωροῦν τοὺς ἐχθρούς τους, ἀπὸ τὴν ἀγάπη τους γιά Σένα. Μακάριοι ὅσοι ὑποφέρουν τὴν ἀδικία καὶ τὸ διωγμό, ἀπ' τὴν πολλὴ ἀγάπη στὴν εἰρήνη. Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, γιὰτὶ ἀπὸ Σένα, Κύριε, θά στεφανωθοῦν.⁶⁷

Στο *Φτωκούλη του Θεού*, ο Καζαντζάκης παρουσιάζει μια μετάφραση περισσότερο ελεύθερη, αν και σε γενικές γραμμές πρόκειται για το ίδιο έργο. Οι ελάχιστες διαφορές που παρατηρούνται δηλώνουν τη θέληση του μεταφραστή να πλησιάσει τον λαϊκό ρυθμό. Στους στίχους που αναφέρονται στο νερό και στη φωτιά, προτιμά να χρησιμοποιήσει τρία επίθετα αντί για τέσσερα. Επίσης, η «μητέρα Γης» γίνεται «μάννα μας» Γης, και «μας αναβαστάει στον κόρφο της». Πιο ελεύθερη είναι η απόδοση των στίχων που αναφέρονται στο θάνατο:

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, γιά τὸν ἀδερφό μας τὸ Θάνατο, πού κανένας ζωντανός δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ξεφύγει. Δυστυχισμένοι ὅσοι πεθαίνουν ἁμαρτωλοί, μακάριοι ὅσοι φύλαξαν, Κύριε, τὶς δέκα ἐντολές Σου.⁶⁸

Παρατηρούμε εδώ ότι ο Καζαντζάκης μιλάει για «τις άγιες εντολές» ή «τις δέκα εντολές» του Κυρίου, ενώ το πρωτότυπο γράφει «μακάριοι όσοι θα βρεθούν μέσα στα αγιότατα θελήματά σου», δηλαδή θα κάνουν το θέλημα του Κυρίου. Υπάρχει εδώ η προτροπή στους πιστούς να είναι πάντα έτοιμοι για τον ερχομό του Κυρίου, για τον οποίο κανείς δεν γνωρίζει ούτε την ώρα ούτε τη στιγμή: πρόκειται για μια πνευματική κατάσταση που εκτείνεται πέρα από τις δέκα εντολές και αφορά όλη τη ζωή. Έτσι, ενώ ο Άγιος Φραγκίσκος δηλώνει πνεύμα ευαγγελικό, ο Καζαντζάκης στηρίζεται περισσότερο στην Παλαιά Διαθήκη.

Εντελώς βγαλμένοι από τη φαντασία του συγγραφέα είναι οι στίχοι που ακολουθούν:

Αὐτοὶ δὲ φοβοῦνται τὸ Θάνατο· αὐτοὶ ἀγαποῦν τὸ Θάνατο. [...] Ἄς εἶσαι δοξασιμένος, Κύριε, γιά ὅλα τὰ πάντα!⁶⁹

Δοξασιμένους νά 'σαι, Κύριε, καὶ γιά τὴν ἀδερφή Ἀρρώστια· εἶναι καλή, ἀσθηρὴ, πονάει τὸν ἄνθρωπο καὶ βοηθάει τὴν ψυχὴ νὰ γλιτώσει ἀπὸ τὴ σάρκα!⁷⁰

Και οι τελευταίοι στίχοι σφραγίζουν την πνευματική πορεία του αγιογράφου:

Δοξασιμένους νά 'σαι Κύριε, καὶ γιά τὸ ἄρνακι τοῦ Θεοῦ, γιά τὸ λιονταράκι τοῦ Θεοῦ, γιά τὸ φράτε Λεόνε·

εἶναι ὑπάκουος, ὑπομονετικός, ἀνέβηκε κι αὐτὸς μαζί μου τὸν ἀνήφορό σου, Κύριε· μὰ πὸ ἄξιος εἶναι αὐτὸς ἀπὸ μένα, γιὰτὶ συχνά κι ἐνάντια στὴ φύση του, νικώντας τὴ φύση του, ἀνηφόριζε.⁷¹

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1** Γκρέκο, 325.
- 2** Γράμμα στον Παναΐτ Ιστράτι, Μαδρίτη, 8.2.1933. *Ασνμβίβαστος*, 332.
- 3** Γκρέκο, 22.
- 4** 10-25 Αυγούστου 1915. *Ασνμβίβαστος*, 75.
- 5** *Ασνμβίβαστος*, 24. Από τις πρώτες κοινές εμπειρίες, η λιτότητα της ζωής του, που συχνά αποκτούσε ασκητικές τάσεις, εντυπωσίασε βαθιά τη μέλλουσα γυναίκα του: «Μοναχός ή με τόν Άγγελο Σικελιανό μάταια χτύπησε πολλές πόρτες. Φεύγαμε πρωί-πρωί με άδεια χέρια, κάποιον θά βρίσκαμε μιὰ ντομάτα, μιὰ φέτα ψωμί, ένα τσαμπι σταφύλι να ξεγελάσουμε την πείνα μας. Τόση λιτότητα με παραξένευε, ίσως και να με ένοχλούσε κάπως, στην αρχή. Συνήθισα, όμως, γρήγορα. Έπειτα, είχα και άλλες άνταμοιβές».
- 6** 23.2.1924. *Ασνμβίβαστος*, 135-136.
- 7** *Γαλάτεια*, 258-260.
- 8** Γράμμα στην Ελένη Σαμίου, Ηράκλειο, 15.7.1924. *Ασνμβίβαστος*, 31.
- 9** 16.11.1922. *Γαλάτεια*, 114.
- 10** Νάπολη, 5.2.1924. *Γαλάτεια*, 232.
- 11** 20.2.1924. *Γαλάτεια*, 240-241.
- 12** Γκρέκο, 183.
- 13** Γκρέκο, 183-185.
- 14** Γκρέκο, 368-371.
- 15** *Ιταλία*, 16, 19.
- 16** Assisi, 26.2.1924. *Γαλάτεια*, 253.
- 17** *Γαλάτεια*, 254.
- 18** Γκρέκο, 372-373.
- 19** Γκρέκο, 377. Το ίδιο ακριβώς αναφέρεται και στην εισαγωγή του Καζαντζάκη στη μετάφραση του Joergensen.
- 20** Γκρέκο, 374-376.
- 21** *Ασνμβίβαστος*, 488.
- 22** 9.9.1952. *Ασνμβίβαστος*, 602.
- 23** *Ασνμβίβαστος*, 637-638.
- 24** *Ασνμβίβαστος*, 608-609.
- 25** *Ασνμβίβαστος*, 623-625.
- 26** *Ασνμβίβαστος*, 589.
- 27** Γκρέκο, 377-381.
- 28** Νίκος Καζαντζάκης, «Οι δύο αδερφοί (Τα ογδόντα χρόνια του Σβάιτσερ)», *Νέα Εστία* 57 (1955), 214-215.
- 29** P. Sabatier, *Vie de saint François d'Assise*, Paris, 1894.
- 30** Το ζήτημα για τις πηγές του Αγίου Φραγκίσκου αναφέρεται λεπτομερειακά στο δεύτερο κεφάλαιο της βιογραφίας του Jacques Le Goff, *Francesco d'Assisi*, μετάφραση στα ιταλικά A. De Vincentiis, L. Baruffi, Milano, 2005, 17 κ.ε.
- 31** *Fioretti*, 98. «Εξαιτίας των αμαρτιών ο Θεός επιτρέπει αυτές τις συμφορές. Και λέει, πολύ περισσότερο είναι επικίνδυνη η φλόγα της κόλασης που έχουν για πάντα οι κολασμένοι, από την οργή του λύκου, που δεν μπορεί να σκοτώσει παρά μόνο το σώμα. Τόσο περισσότερο λοιπόν πρέπει να φοβάστε το στόμα της κόλασης παρά το στόμα ενός μικρού ζώου που κρατά τόσο πλήθος σε φόβο και τρόμο. Επιστρέψετε, λοιπόν, φίλτατοι, στον Θεό και κάνετε μετάνοια αντίξια των αμαρτιών σας, και ο Θεός θα σας απελευθερώσει προς το παρόν από το λύκο, και στο μέλλον από τη φλόγα της κόλασης».
- 32** *Φτωκούλης*, 190-191.
- 33** *Ασνμβίβαστος*, 600-601.
- 34** *Φτωκούλης*, 86-91.
- 35** «Η διεύθυνσή μου, το αξίωμα του ηγούμενου στους καλόγερους, είναι πνευματικό, γι' αυτό πρέπει να κυριεύω τα ελαττώματα και να τα διορθώνω. Αν όμως δεν καταφέρνω να τα κυριεύω και να τα διορθώνω με το κήρυγμα και το παράδειγμα, δεν θέλω να γίνω ένας δήμιος που τιμωρεί και μαστιγώνει. Ως την ημέρα του θανάτου μου δεν θα σταματήσω, με το παρά-

δειγμα και τη ζωή, να διδάσκω στους καλόγερους να βαδίζουν στο δρόμο που ο Κύριος μου έδειξε και εγώ τους έδειξα. [...] Και δούλευα με τα χέρια μου και θέλω να δουλεύω. Και θέλω σταθερά όλους τους καλόγερους να δουλεύουν με τίμιο επάγγελμα. Όποιος δεν ξέρει, ας μάθει, όχι για να επιθυμεί το μισθό της δουλειάς, αλλά για να δώσει το παράδειγμα και να διώξει την τεμπελιά. Και όταν δεν θα μας δώσουν την αμοιβή για τη δουλεία μας, ας ανατρέξουμε στη λέσχη του Κυρίου, ζητώντας την ελεημοσύνη σε κάθε πόρτα».

36 *Φτωχούλης*, 148-149.

37 *Παράδεισος*, IA, 55-78. «Non era ancor molto lontan da l'orto / ch'el cominciò a far sentir la terra / de la sua gran virtute alcun conforto; / ché per tal donna, giovinetto, in guerra / del padre corse, a cui, come a la morte, / la porta del piacer nessun disserra; / e dinanzi a la sua spiritual corte / et coram patre le si fece unito; / poscia di dí in dí l'amò più forte. / Questa, privata del primo marito, / millectent'anni e più dispetta e scura / fino a costui si stette senza invito; / né valse udir che la trovò sicura / con Amiclàte, al suon de la sua voce, / colui ch' a tutto il mondo fé paura; / né valse esser costante né feroce, / sì che, dove Maria rimase giuso, / ella con Cristo pianse in su la croce. / Ma perch' io non proceda troppo chiuso, / Francesco e Povertà per questi amanti / prendi oramai nel mio parlar diffuso. / La lor concordia e i lor lieti sembianti, / amore e maraviglia e

dolce sguardo / facieno esser cagion di pensier santi”.

38 *Φτωχούλης*, 143-144.

39 *Γκρέκο*, 233.

40 *Ασκητική*, 94.

41 *Φτωχούλης*, 24.

42 *Φτωχούλης*, 25.

43 *Φτωχούλης*, 316.

44 *Γκρέκο*, 223-224.

45 *Φτωχούλης*, 68.

46 *Φτωχούλης*, 30-31.

47 *Αστυμβίβαστος*, 562.

48 *Φτωχούλης*, 50.

49 *Φτωχούλης*, 251.

50 *Φτωχούλης*, 162.

51 *Φτωχούλης*, 115.

52 *Φτωχούλης*, 171-172.

53 *Φτωχούλης*, 86.

54 *Φτωχούλης*, 19.

55 *Αστυμβίβαστος*, 135-136.

56 *Γκρέκο*, 183.

57 *Αστυμβίβαστος*, 342.

58 *Fioretti*, 43.

59 Joergensen, Πρόλογος.

60 *Γκρέκο*, 371.

61 *Φτωχούλης*, 205.

62 *Γκρέκο*, 152-154.

63 *Φτωχούλης*, 126-127.

64 Joergensen, 289.

65 Joergensen, 297.

66 Joergensen, 298.

67 *Φτωχούλης*, 355-356.

68 *Φτωχούλης*, 358.

69 *Φτωχούλης*, 358.

70 *Φτωχούλης*, 352.

71 *Φτωχούλης*, 361.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ασνμβίβαστος = Ελένη Ν. Καζαντζάκη, *Νίκος Καζαντζάκης. Ο Ασνμβίβαστος*, Αθήνα, εκδόσεις Καζαντζάκη, 1975.

Γαλάτεια = Νίκος Καζαντζάκης, *Επιστολές προς Γαλάτεια*, Αθήνα, Δίφρος, 1993.

Γκρέκο = Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Αθήνα, 1961.

Ιταλία = Νίκος Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας. Α', Ιταλία, Ασίζη*, Αθήνα, 1961.

Παράδεισος = Η Θεία Κωμωδία, μετάφραση Νίκος Καζαντζάκης, Αθήνα, 1934.

Φτωχούλης = Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Φτωχούλης του Θεού*, Αθήνα, 1953.

Bonaventura = San Bonaventura, *Vita di San Francesco*, a cura di Mario Spinelli, Roma, Città Nuova, 1973.

Joergensen = Johannes Joergensen, *Ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης*, μετάφραση – πρόλογος Νίκος Καζαντζάκης, Αθήνα, Καλός Τύπος, 1943.

Fioretti = I fioretti di san Francesco, a cura di Guseppino De Roma, Milano, Paoline, 1998.

ABSTRACT

ELENA CAPPELLARO: Nikos Kazantzakis, *The poor man of God*

From the very beginning of his career, Nikos Kazantzakis used to be interested in those heroes and saints who were able to fight the temptations of the flesh and to transform the flesh into spirit. Saint Francis from Assisi was one of the beloved fellows in Kazantzakis's way to God. Kazantzakis was amazed by his austerity that he considered as a form of communism ante literam, and by the peace that the saint had achieved by renouncing to every form of private property. During a stay in Assisi, Kazantzakis met the Danish writer Joergensen, whose biography about S. Francis would have been translated during the war period. Later Kazantzakis met Doctor Albert Schweitzer, whose life seemed to be a reincarnation of the Holy from Assisi. The novel *The poor man of God* was one of the latest works of the Cretan writer. In his narration, Kazantzakis describes the saint according to his strong feelings about life and spirituality.